

RAHVUSED EESTIS

Dagestanlased

Koostanud: Irina Kerimova, Ita Serman

Tõlkinud: Keelepisik OÜ; Ita Serman

Toimetanud: Ita Serman

Fotod: Timur Mussajev-Kogan, Irina Kerimova erakogu

Trükis on ilmunud Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutuse Meie Inimesed tellimusel.

Trükise väljaandmist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium.

Autoriõigus kuulub Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutusele Meie Inimesed.

ISBN 978-9949-9091-3

Trükikoda Auratrükk

Tasuta tiraaž

SAATEKS

„Ärgu leib olgu teile magus, olgu leib teile alati lihtsalt maitsev!” kõlab mägilaste üks iidsemaid soovve.

Karmides loodustingimustes, pidevas olelusvõitluses ja lõpututes sõdades on neile selgeks saanud lihtne tõde: leib tundub magus just siis, kui seda parasjagu pole, kui ümberringi valitsevad nälg ja kaos. Enda ja oma lähedaste eest seistes õppisid mägilased tundma leiva hinda, õppisid tundma vabaduse hinda.

Eks omal moel ole see ju tuttav ka eestlastele. Mistõttu polegi nii ootamatu, et kaugel mägirahval ja siinsel tasandikurahval on oma tõekspidamistes nii ootamatult palju ühist.

Eestlased on alati tundnud uhkust oma kauni emakeele üle. Dagestanlased jälle on uhked, et neil on emakeeli õige mitu.

Legend kõneleb selle kohta nii: „Kord laskus taevase valitseja saadik patusele maale. Tema paunad polnud tulvil palveid ega paradiisiande, need olid täis hoopis keeli ja kõnekäände. Nii ta siis sammuski mööda maad ja jagas inimestele keeli. Dagestani mägistele radadele jõudes saadik komistas ja kukkus. Vihastas, ja puistas kotist välja kõik sinna jäänud keeled. Need pudenesid auule mööda laiali, ja niipalju, kui Dagestanis on auule, on seal sellest ajast alates ka keeli. Ja muidugi neid keeli kõnelevaid rahvaid. Külge kõrval elavad sõbralikult koos avaarid ja agulid, dargid ja kumõkid, laksid ja lesgid, tabassaraanid ja nogaid, ja see ei ole kaugeltki veel kõik!

Nende rahvaste seast, keda üheskoos kutsutakse ka dagestanlasteks, on paljud inimesed leidnud endale kodu Eestis. Eestlaste kõrval elades on nad uutele sõpradele tutvustanud oma esivanemate kombeid ja tavaeid, andnud märku nende elutarkusest ja heasoovlikkusest. Oma kaaslaste lähemalt tundma õppides on eestlastele hakanud üha rohkem huvi pakkuma ka nende ajalooline kodumaa: see omanäoline ja põnev paik, kus mägede keskel elavad sõbralikud inimesed. Muide, tõlkes tähendabki Dagestan just Mägede maad.

„Ärgu iial saabugu päev, mil majja ei astu külaline!” ütleb dagestani vanasõna. Niisiis on meil käes aeg teele asuda. Kaasas see väike raamat, mis juhatab meid ühe erakordselt külalishke rahva juurde.

SISUKORD

Saateks	3
Paiknemine ja kujunemine	5
Riigilipp ja -vapp	7
Väike tähtpäevakalender	8
Loodus ja asustus	9
Dagestanlased – millised nad on?	11
Huumorimeel	12
Keel ja tähestik	14
Väike sõnastik	16
Rahvarõivad	17
Nimed	20
Haridus	21
Teadus	23
Kultuur	25
Kirjandus	25
Muusika	27
Tants	28
Käsitöö	28
Kunst	30
Vaatamisväärsused	30
Sport	36
Usk	38
Uskumused ja kombed	40
Kommetega seotud pühad	44
Rahvustoidud	48
Rahvuskök	48
Hingal	51
Kurze	53
Dagestanlased maailmas	54
Dagestanlased Eestis	55
Kasutatud kirjandus	58

Paiknemine ja kujunemine

Dagestani Vabariik asub Põhja-Kaukaasia idaosas Kaspia mere ääres.

Dagestani lõunanaabriks on Aserbaidžaan, edelas piirneb vabariik Gruusia, läänes Tšetšeeniaga, loodes Stavropoli kraiga, põhjas Kalmõkkiaga. Kaspia mere piiri mööda on Dagestani naabriteks Kasahstan, Türkmenistan ja Iraan. Dagestani koosseisu kuuluvad ka Tjuleni ja Tšetšeni saar.

Dagestani ajalugu ulatub paljude sajandite taha, nüüdse Dagestani ala oli asustatud juba paleoliitikumis. IV sajandist eKr kuulusid sealsed hõimud Kaukaasia Albaania hõimuliitu ning hiljemalt I sajandil eKr tekkinud varaorjanduslikku Kaukaasia Albaania riiki.

Tegu oli mõjuvõimsa poliitilise jõuga nii Dagestani kui ka Taga-Kaukaasia territooriumil. Tollastest ürikutest võib näiteks lugeda: „Albaanlased rääkisid 26-s keeles ja moodustasid oma tsaaridega mitu liitu, nüüd on aga kõikide hõimude eesotsas üks ühine tsaar.” Kaukaasia Albaania riigil oli oma kirja-keel ja ka riigikeel, mis põhines ühe etnilise grupi dialektil.

III sajandil allutas maa Sassaniidide riik, Põhja-Dagestani tungisid IV sajandi lõpus hunnid.

552. aastal allutasid Taga-Kaukaasia idaosa kasaarid ning hõivasid Dagestani tasandiku.

562.–567. aastal alustasid pärslased Dagestani lõunaosas kaitseehitiste rajamist: niimoodi taheti oma valdusi kaitsta rändrahvaste uute rünnakute eest. Sariris hakkasid samal ajal kinnistuma varafeodaalsed suhted. Sariri riigi kristlastest koosnev dünastia oli suguluses Pärsia šahhide, zoroastrismi kummardajate sassaniididega.

VII sajandi alguses loodi Dagestani territooriumil Kasaari kaganaat. Selle mõjuvõimu kindlustumisega neil aladel kaasnes araabia-kasaari sõdade ajajärk. Olulist edu araabia kaliifid ei saavutanud, erandiks oli väejuht Merwan II ibn Muhammad, kel 738.–739. aastal õnnestus mägi-Sariri tsaari sundida tasuma makse.

Kasaari kaganaadi tippajaks kujunes VIII–IX sajand. Selle riigi pealinn Semender oli samas kohas, kus praegu asub Dagestani pealinna Mahhatškala.

IX–XI sajand tähistas kristliku Sariri riigi õitseaega. Sarir oli tugev iseseisev riik, mis läi liidu Alaniaga – et vastu seista kasaaridele. Pärast 1067. aastat Sariri kroonikates enam ei mainita. Kirde-Kaukaasias algas islamiperiood.

XI–XII sajandil tekkinud šahhiriiki (praeguse Dagestani keskosa) ja selle-

ga liitunud maa-alasid hakati XIV sajandil nimetama Dagestaniks.

1239. aastal ründasid Dagestani alasid mongoli-tatari väed. Kaitsjate tugipunktiks kujunes Ritša küla, mida suudeti enda käes hoida 25 päeva. Mägilaste vabadust ihkavat hinge oli raske murda.

XIV sajandi lõpus ilmus mõneks ajaks Dagestani frantsiskaani munkade katoliiklik missioon ning püüdis seal asutada Kaspia mägede piiskopkonda.

1396. aastal tungis kõike oma teel hävitades Dagestani Kesk-Aasia väejuht Tamerlan ehk Timur. Võitlus Timuri vägedega on jäädvustatud rahvuseeposes „Partu Patima”.

XV-XVI sajandil õnnestus šahhiriigi valitsejatel kinnistada Dagestanis lõplikult islam. Riigis täheldati kultuuritaseme tõusu, Dagestani saabusid moslemimaailma teadlased. Põhilised Dagestanis kasutatavad keeled said araabia tähestikul põhineva kohaliku kirjakeele.

1556. aastal loodi diplomaatilised suhted Vene riigiga. Vaatamata šahiriigi rahusaadetistele ja väärtuslikele kingitustele (näiteks elus elevant – seni Moskvast tundmatu loom) tungisid vene väed 1560. aastal esimest korda Dagestani. Aastail 1589–1607 lahingud jätkusid, sissetungijate vägesid juhtis legendaarne Boriss Godunov. Võitjana väljus neist lõpuks Dagestani šahiriik.

1722. aastal, Peeter I sissetungi järel moodustus khaan Surhaile kuulvas piirkonnas vabade mägilaste kants. Osmani impeeriumi tugi innustas neid okupeeritud mereäärsele territooriumile vene vägesid välja ajama. 1734.–1741. aastal peeti lahinguid šahh Nadiriga, kellel õnnestus sundida venelasi rajama kaitseehitisi ning tagastama talle Peeter I vallutatud maad.

1860. aastal moodustati Dagestani oblast. Oblast kuulus Vene impeeriumi koosseisu ja selle 11 administratiivüksuses elas 1897. aasta rahvaloenduse andmetel 571 200 inimest.

1860.–1867. aastal iseseisvad feodaalvaldused likvideeriti.

1877. aastal leidis Dagestanis aset Venemaa vastane ülestõus, kuhu oli kaasatud enam kui 500 küla. Tsaariarmee surus mässu maha ning ülestõusu keskus Sograte hävitati ja põletati maatas.

1917. aasta novembris, pealinnas toimunud bolševike relvastatud ülestõusu järel kuulutas Põhja-Kaukaasia ja Dagestani mägilaste komitee välja Mägivabariigi. See hõlmas Dagestani territooriumi ja Terski oblasti mägipiirkondi.

1921. aastal moodustati Dagestani Autonoomne Nõukogude Sotsialistlik Vabariik, mis kuulus Vene NFSV koosseisu. Pealinnaks sai Mahhatškala (endine Petrovsk).

Teise maailmasõja ajal võitles suurem osa dagestanlastest Nõukogude armee ridades.

1950. aastaid iseloomustab eelkõige kiire majanduskasv: rajati uusi ettevõtteid, tööd alustasid võimsad hüdroelektrijaamad, arenes nafta- ja gaasitööstus.

1991. aasta mais nimetati Dagestani ANSV Dagestani NSV-ks. 1993. aasta detsembris sai sellest Dagestani Vabariik.

1994. aastal võeti vastu Dagestani Vabariigi põhiseadus.

1994. aastal sai riiginõukogu esimeheks Magomedali Magomedov, kes oli sel ametikohal 2003. aastani.

Dagestani Vabariigi esimeseks presidendiks valiti 2006. aastal Muhhu Alijev.

Teiseks presidendiks sai 11. veebruaril 2010 Magomedsalam Magomedov.

Riigilipp ja -vapp

Dagestani esimene vapp kujutas endast selle piirkonna embleemi, millest sai Vene impeeriumi osa (kinnitati 5. juulil 1878. aastal). Vapi keskosas asetseval heraldilisel kilbil oli näha tornidega kindlusessein. See sümboliseeris Kaspia läänerannikule ehitatud muljetavaldavaid kindlustusrajatisi – tolle ajastu peamisi sümboleid. Vapi kirjeldus kõlas nii: „...kuldse kilbis, helesinisel lõpmatusel purpurne nelja torni ja avatud väravatega kindlus, kaaslaseks kilbi ülaosas paiknev purpurne mustade silmade ja keelega lõvipea purpurne kummuli poolkuu taustal. Kilp oli kroonitud iidse tsaarikrooniga ning ümbritsetud kuldsete tammelehtedega, mis oli ühendatud Aleksandri lindiga.”

Nõukogude sümbolikalale pandi alus 1921. aasta detsembris. Dagestani esimene ametlik vapp sarnanes Vene Föderatsiooni vapiga. Sellel oli kiri „Dagestani (Autonoomne) Nõukogude Sotsialistlik Vabariik”. Lipp oli punane, vasakul pool ülanurgas olid kuldseid tähti DANSV või samad sõnad, mis vapil. Uued sümbolid kinnitas VI kongress 1927. aasta aprillis ja need olid käibel 1937. aastani. Seejärel hakkasid Dagestanis kehtima Vene NFSV vapp ja lipp ning nõukogude ajal need oluliselt ei muutunud.

Dagestani Vabariigi lipu kinnitas parlament 26. veebruaril 1994. aastal. Lipu kavandi autor on Dagestani vanemaid graafikuid, teeneline kunstitegelane A. Š. Murattšajev. Lipp koosneb kolmest võrdse laiusega horisontaalribast. Ülemine ehk roheline riba sümboliseerib elu ja küllust ning on samas traditsiooniline islami värv. Keskmine ehk helesinine riba tähistab mere värvi ning ilu ja rahva suursugusust. Alumine ehk punane riba sümboliseerib demokraatiat, inimhõimuse valgustuslikku jõudu, mehisust ja vaprust.

30. oktoobril 2003. aastal võttis Dagestani Vabariigi Rahva Kogu vastu

Dagestani Vabariigi lipu seaduse.

Dagestani Vabariigi vapp kujutab endast ümmargust heraldilist valget kilpi, mille keskosas ilutseb kuldne kotkas. Tema kohal särab ornamendiga ümbritsetud kuldne päike. Vapi alumises osas on valge-kuldsed lumised mäetipud, tasandiku ja mere kujutis ning käepigistuseks ühendunud käed. Neist mõlemal pool lindil on valgete tähtedega kiri Dagestani Vabariik.

Kilbi ülaosa ääristab kuldne joon, alumise osa vasakut poolt sinine ja paremat poolt punane ornament. Vapp peegeldab Põhja-Kaukaasias suhteliselt väiksel maa-alal elava enam kui kolmekümne etnilise rühmituse ühtsust.

Kotkast peetakse võimu, ülemlikkuse, riigi tarkuse sümboliks. Dagestanlastele on ta aga eelkõige loomariigi austatuim esindaja – sõltumatu ja vaba, mehine ja julge, uhke, väärikas ja vastupidav ning sümboliseerib rahva parimaid omadusi – rahvuslikku uhkust, avatust, rahuarmastust, külalislahkust. Kõike seda võimendab käepigistus, väljendades soojust, toetust, lahkete tervitust „salam aleikum”. Niisiis on kotkas ühtaegu nii riigi kui ka rahva võimu sümbol.

Päike aga tähistab elu, elu allikat, elujõudu, valgust, rikkust, viljakust, küllust. Kuldne värv rõhutab võimu ja riiklikkust.

Dagestani Vabariigi hümn on kinnitatud 30. oktoobril 2003. aastal. Hümn on instrumentaalne, selle muusika autor on Venemaa rahvakunstnik, dagestani helilooja Širvani Tšalajev.

Dagestani Vabariigi lipp.

Dagestani Vabariigi vapp.

Väike tähtpäevakalender

- 1. jaanuar – uus aasta
- 23. veebruar – kodumaa kaitsjate päev
- 8. märts – naistepäev
- 9. mai – võidupüha
- 12. juuni – Venemaa päev
- 26. juuli – Dagestani Vabariigi põhiseaduse päev
- 22. oktoober – valgete kurgede päev

Loodus ja asustus

Dagestani pindala on 50 200 ruutkilomeetrit. Põhjust lõunasse ulatub vabariik 400 ja läänest itta 200 kilomeetri ulatuses. Rannajoone pikkus Kuma jõe suudmest põhjas kuni Samuri piirijõeni lõunas on 530 kilomeetrit. 2009. aasta 1. jaanuari seisuga elab Dagestanis 2 711 679 inimest.

Dagestani pealinn on Mahhatškala, seal elab 460 000 inimest. Linnalähedaste küladega koos arvestatakse rahvaarvuks 700 000 inimest.

Üle 100 000 elaniku on kolmes linnas, seitsme linna elanike arv jääb vahemikku 10 000–100 000. Dagestanis on 18 küla ja asulat, kus elanike arv on sama suur kui mõnes linnas.

Vabariigi territooriumi võib tinglikult jagada kaheks. Põhjaosa ja kitsa rannajoone tasandik moodustavad osa Kaspia madalikust. Lõunas kõrguvad Suur-Kaukasuse mäed ja eelmäestik. Muide, turgi keelest tõlgituna tähendabki Dagestan Mägede maad.

Mäed võtavad enda alla 25 500 ruutkilomeetrit. 245 kilomeetri pikkune eelmäestik paikneb kaarekujuliselt ümber Sise-Dagestani. See omakorda jaguneb keskmäestikuks, platooks, alpi- ja kõrgmäestiku alaks. Dagestani kõrgeim punkt on Bazardüzü mägi (4466 meetrit). Kõrgematest mägedest olgu nimetatud veel Snegovoi (mäe tipp Diklosmt, 4285 meetrit), Bogossi (tipp Addala-Šuhgelmeer, 4151 meetrit), Šalib (tipp Djultõdag, 4127 meetrit). Mäed koosnevad peamiselt mustast ja savikivist, lubjakivist ja dolomiidist ning liivakivist.

Dagestanile tüüpilised mäed.

Vabariigi jõgede võrk on suhteliselt tihe, kokku voolab Dagestani territooriumil 6255 jõge (neist umbes 100 pikkus ületab 25 kilomeetrit). Suuremad jõed on Terek, Sulak, Samur koos lisajõgedega. Kõik jõed kuuluvad Kaspia mere basseini.

Suur osa jõgesid saab alguse kõrgelt mägedest ja nende veed kanduvad põhja ning ida suunas madalikele ja sealt edasi merre. Kiire voolu tõttu mägijõed talvel kinni ei külmu.

Dagestani põhjaosas domineerib kuiv kliima ja jõgesid on seal üsna vähe. Mereni need enamasti ei jõua ja nende vett kasutatakse põldude niisutamiseks.

Järvedest väärrib esiletõstmist mägedes asuv Põhja-Kaukaasia suurim, Kazenoi Ami järv, mida nimetatakse ka Suureks Forellijärveks. 72 meetri sügavune järv asub 2000 meetri kõrgusel merepinnast, rannapiir on 10 kilomeetrit. Nii järv kui ka selle ümbrus on erakordselt maalilised, läbipaistvas vees elutseb kaks forelliliiki, kellest üht võib kohata ainult seal.

Dagestani kliima on põhja- ja keskosas mõõdukalt mandriline, kohati kuiv. Kaspia mere ümbruses ja Kaspia madalikul läheb mõõdukas kliima üle poolkuivaks subtroopiliseks kliimaks.

Jaanuaris on madaliku keskmine õhutemperatuur 1 soojakraadist 3 külmakraadini, mägedes on tavaliselt 5 kuni 11 kraadi külma. Detsembris võib mereäärsetel aladel sadada vihma.

Juuli keskmine temperatuur on 24 soojakraadi. Madalikul tõuseb õhutemperatuur kuni 35 soojakraadini.

Dagestani loodus on omanäoline ja eriline. Põhjuseks on suuresti asjaolu, et pikka aega oli paik suhteliselt isoleeritud ja sellest tingituna arenes loodus omasoodu ning kõrvalmõjudeta.

Dagestanis võib kohata nii mägikitse...

... kui ka tuura.

Loodus on ka ääretult mitmekesine. Samuri jõe suudmes võib leida lähistroopikale iseloomulikku metsa, maa põhjaosas laiuvad kõrbed ja poolkõrbed, mägedes on esindatud tundra ja liustikud. Kusjuures neile paikadele omane taimkate mahub ära ju küllaltki väiksele territooriumile.

Dagestani loomariik on samuti rikkalik ja mitmekesine. Kaspia mere rannikul pesitseb üle 300 linnuliigi, neist paljud on kantud nii Venemaa kui ka Dagestani Punasesse raamatusse.

Kodu on endale sealmail leidnud 89 liiki imetajaid. Esindatud on ka neis paigus aklimatiseerunud tähnikhirv, ondatra, kährrik, pärsia orav, pesukaru, kaukaasia leopard. Üle 40 liigi on roomajaid ja 7 liiki kahepaikseid.

Veekogudes leidub rohkesti kalu. Meri on rikas väärtuslike kalaliikide poolest, olgu siinkohal näiteks beluuga ja sevrjuuga.

Dagestanlased – millised nad on?

Paljude sajandite kestel on dagestanlaste esivanemate kombed (*adatõ*) olnud järeltulevatele põlvedele otsekui seaduseks ja nendest tulenev moraalne jõud on ühendanud kõiki Dagestanis elavaid rahvaid. Nii palju väga erinevaid kombeid üheskoos mujalt naljalt ei kohta. Põhimõtteliselt võib öelda nii: sama palju, kui on auule (neid aga leidub Dagestanis rohkesti), on ka erinevaid kombeid. Omanäolisusele ja erinevustele vaatamata väljendavad need aga kõigi rahvuste olemust, iseloomujooni ja ühiseid huve. Need kogemused on aja proovile vastu pidanud, üldistuste kaudu rikastunud, ja see muudab nad eriti väärtuslikuks.

Muidugi on mõned kombed ennast aja jooksul ammendanud (näiteks ohverdamine). Samas jälle on huvitav jälgida, kui loomulikult eksisteerivad tänases Dagestanis koos iidsete kombed, religioossed moraalinormid (šariaat) ja Vene Föderatsiooni seadused.

Vanade mägilaste traditsioonidest on külalisele küllap kõige üllatavam ja meeldivam dagestanlaste ääretu külalislahkus. Dagestani vanasõna ütleb selle kohta nii: „Ärgu iial saabugu päev, mil majja ei astu külaline!” lidse kombe kohaselt peeti auasjaks külalise väärikat vastuvõtmist – olgu siis päeval või öösel. Eksisteeris isegi komme, et kui pere istus lõuna- või õhtusöögilauda ja toit jaotati võrdselt pereliikmete vahel, eraldati üks portsjon veel: juhuks, kui peaks saabuma hilinenud külaline. Külaline ei tohtinud millestki puudust tunda – see oli kirjutamata seadus. Ja sellest peetakse kinni ka tänapäeval.

Dagestanlastele on väga omane vanemate inimeste ja oma vanemate austamine. Kombeks on hoolitseda oma laste, kogukonna nõrgemate ja haigete eest. Püütakse igati seista oma pere eest, olla vastutustundlik ja üksteist aidata. Dagestanlased on heatahtlikud ja hoolivad, töökad ja ausad, valetamine käib neile vastukarva ja nad üritavad alati sõna pidada. Argus on vastuvõetamatu ja lugu ei peeta nõrga iseloomuga inimestest. Sellisteks on dagestanlasi aga vorminud elukeskkond ja esivanemate tõekspidamised.

HUUMORIMEEL

Dagestanlaste huumorimeel arenes karmides elutingimustes, kus lihtsad inimesed otsisid tuge ja lohutust mõnusest naljast. Muinasjutud, valmid, naljalaulud pärinevad pärisorjuse ajast. Laule esitati enamasti lihtsate keelpillide saatel ja neist kujunesid otsekui väiksed näidendid. Neis naeruvääristati rikaste inimeste ahnust ja võimujanu, kusjuures kurjus sai tavaliselt õiglase karistuse. Sageli võis pilkamisele lisaks tabada satiiri elemente.

Olgu siinkohal näiteks mõistujutt „Rikas pole väiklane”.

Rikas mees kiidelnud sageli: „Ma pole väiklane inimene ega kannata neid, kes loevad peenraha. Isegi sada või sada viiskümmend tumanit (dagestani tollane rahaühik) ei tähenda mulle midagi; leidmise korral ma sellist raha maast üles ei võta. Teine asi, kui leiaksin kakssada tumanit... Isegi kui oleks vaid üks abbasi (peenraha) vähem, jätaks see mind külmaks. Rikas mees ei saa ju ometi olla väiklane!”

Lõpuks muutus rikka mehe kiitlemine külaelanikele tüütuks ja nad otsustasid teda veidi õpetada.

Teele, mida mees tavaliselt kasutas, pandi kompsuke: selles oli ühe abbasi võrra vähem kui kakssada tumanit. Seejärel peitsid külamehed end põõsastesse ja jäid ootama. Õige pea ilmuski rikas mees nähtavale, märkas kompsukest, tõstis selle üles ja hakkas raha lugema. „Üks abbasi vähem kui kakssada tumanit!” hüüdis ta erutatult. „Lubasin küll võtta vähemalt kakssada tumanit. Kuid kompsuke ise maksab ju ka juba rohkem kui ühe abbasi...”

Mees pistis raha põue ja tahtis jooksu pista. Külaelanikud kargasid aga põõsastest välja, võtsid raha ära ja andsid kiitlejale paraja keretäie.

Dagestani kirjanduse ajaloos oli periood, kui satiir muutus ainsaks tege-
likkuse hukkamõistmise vahendiks. Eriti tuntud olid selles vallas dagestani rahvuslikud luuletajad Suleiman Stalski ja Gamzat Tsadasa.

Kumõki kirjanik Jussup Gerejev oli esimene, kellel satiirilised tegelased

tegutsesid proosateostes. Oma eelmise sajandi 20. aastate lõpul ilmunud jutukogumikes tõstatas ta religiooni, moraali, kõlbluse küsimusi läbi terava satiiriprisma.

Tuntud kirjanik-satiirik Žamidin andis aga aastail 1958–1994 oma emakeeles ehk lesgi keeles välja 10 satiiri- ja huumorikogumikku.

Dagestani kaasaegne huumor on tihedalt seotud KVN-iga (lõbusate ja leidlike klubi). See ühendab tudengite võistkondi erinevatel jõuproovidel, kus kõlavad sõbralikud naljad, asjalik huumor, satiirilised misanstsened, paroodiad. Dagestani Riikliku Ülikooli KVN-i võistkond Mahhatškala hulkurid näiteks sai 90. aastate Venemaal väga populaarseks omapärase huumorimeele ja säravate naljade, samuti endisaegsete teemade värske tõlgendamisega. Meeskonna edu ja võidud äratasid omakorda huvi dagestani huumori vastu.

Paljud varem KVN-is kaasa löönud jätkasid hiljem tööd meelelahutusäris. Rühmitus Kinsa (tõlkes 'hea, sõbralik') näiteks võitis kiiresti kuulajate ja pealtvaatajate poolehoidu. Kinsa repertuaari kuuluvad nii lääne kui ka vene popmuusika hitid, neid esitatakse humoristlikus laadis inglise, vene ja dagestani rahvaste keeltes.

2000. aastatel valmis Mahhatškala hulkurite endiste liikmete osavõtul mitu humoristlikku filmi, paljud neist töötavad vene telekanalite meelelahutussaadetes.

Mahhatškala hulkurid.

Keel ja tähestik

Dagestan on Venemaa paljurahvuselisemaid piirkondi. Keeruline on leida mõnda teist riiki, kus sedavõrd piiratud alal elaks nii palju erinevaid rahvaid. Kuna aga nende kõigi koduks on Dagestan, on saanud tavaks kutsuda neid kõiki dagestanlasteks. Samas on aga säilinud ja üksteist mõjutanud ka erinevate rahvaste omapära, keel ja kultuur.

Enamik Dagestani elanikke räägib kaukaasia keelte dagestani keelkonna keeli. Kumõkid, nogaid ja aserbaidžaanid kõnelevad turgi keeli. Venelased, kasahhid, ukrainlased, valgevenelased kasutavad indoeuroopa keelte slaavi keelkonna keeli, taatlased ja mägiipiirkondade juudid indoeuroopa keelte iraani keelkonna keeli.

Kuus suuremat rahvusgruupi moodustavad avaarid, dargid, kumõkid, lesgid, laksid ja tabassaraanid. Neil kõigil on ka oma kirjakeel. Kirjandus, trükiajakirjandus ning radio- ja telesaated on kõigis neis keeltes samuti esindatud.

Nagu eespool öeldud, elab Dagestanis 2 711 679 inimest. Mujal on endale kodu leidnud veel 700 000 dagestanlast.

Põhiseaduse kohaselt on riigikeelteks vene keel ja nende 14 rahva keel, kellel on olemas ka kirjakeel. Nende hulka kuuluvad avaari, aguli, aserbaidžaan, armeenia, dargi, kumõki, laksi, lesgi, nogai, rutuli, tabassaraani, taadi, tsahhuri ja tšetšeeni keel.

Vene keel on aga kujunenud kõiki rahvaid ühendavaks asjaajamiskeeleks.

Dagestanis on üsna tavaline, et ühe rahvuse esindaja oskab veel mõnda naabruses elava rahva keelt. See on juba ammustest aegadest seletatav eelkõige asustuse tihedusega ning vajadusega luua kultuuri- ja kaubandusidemeid. Teiseks oluliseks põhjuseks sai piirkondlik eripära. Lõuna-Dagestanis ja Aserbaidžaanis elavad lesgid näiteks puutusid tihedamalt kokku aserbaidžaanide kultuuri ja keelega, samuti pärsia kultuuri ja keelega. Kesk-Dagestanis elavad laksid jälle käisid naabrite juures hooajatöödel ja omandasid niimoodi ka mõne uue keele.

Dagestani tasandikel, rannikul ja mägede ümbruses elavad kumõkid olid juba keskajal vahendajaks kontaktide loomisel tollaste suuremate riikidega. Turgi keelte hulka kuuluv kumõki keel (samasse rühma kuuluvad karatšai-balkaari, nogai ja krimmi-tatari keeled) kujunes ka omamoodi sillaks, mis ühendas Dagestani teiste Põhja-Kaukaasia ja Musta mere ranniku piirkondade ning seal kõneldavate keeltega.

Mägedes elavatel inimestel oli kontaktide loomine teiste kultuuride esindajatega keerulisem: neid eraldasid muust maailmast sügavad kuristikud, kanjonid, kõrged mäetipud ning seetõttu oli nende elustiil küllaltki piiratud ja kinnine. Mägirahvaste elujärg hakkas paranema seoses karjapidamisega.

Nimelt juhtisid lambakarjused loomad kaks korda aastas tasandikele ja siis jälle tagasi. Just nende vahendusel jõudsid kõrgele mägedesse ka teiste rahvaste keeled ja kombed.

Erinevate rahvusgruppide sidemete tugevdamisele aitasid kaasa ka eri paikades toimunud laadad ja samuti turud. Seal kaubeldi ja suheldi, sõlmiti tehinguid ja loodi vastastikuseid äri- ja sõprussidemeid mägi- ja tasandikurahva vahel. Muidugi ühineti ka ühiseks võitluseks välisvaenlase vastu.

Oluliseks teguriks oli *kunatšestvo* – komme, mis oli laialt levinud just Põhja-Kaukaasias. Kui kaks erinevatesse rahvustesse kuuluvat meest sõlmisid omavahel sõbrasuhted, osutasid nad teineteisele igakülgset abi ja tuge. See omakorda aitas veelgi laiendada sidemeid, keelesidemeid eri rahvuste vahel sealhulgas. Sõprusringkonda kuuludes ja üksteise läheduses elades käidi vastastikku külas ning näidati oma lugupidamist ja sõprust. Ammustel aegadel, eriti feodaalsõdade ajal oli *kunatšestvo* ka üheks kaitsevõimaluseks: eriti siis, kui inimene oli sattunud kodukohast kaugemale.

Kuue suurema rahvusgrupi keeltest on kõige enam dialekte avaari keelel. Seda dagestani keelkonna avaari-andi rühma kuuluvat keelt kasutatakse peale Dagestani veel Aserbaidžaaani ja Gruusia kirdeosas ning Türgis avaaride elualal. Avaari keelt kõneleb umbes 800 000 inimest, neist 785 000 elab Venemaal. Dagestani keeltele omaselt põhineb ka avaari keele tähestik kirillitsal.

Dargi kirjakeele aluseks on rakuši dialekt. Dargi keel on kasutusel peamiselt Dagestani kirdeosa mägipiirkonnas.

Kumõki keel on Dagestanile lisaks levinud Tšetšeenia põhjaosas ja Põhja-Ossetias. Seda keelt räägib 458 000 inimest. Kumõki keel on Dagestani vana- ja kirakeeli. See tekkis XIX sajandi esimesel poolel buinaki ja hasavjurtovi murrete põhjal.

Lesgi keelt kõneldakse Dagestani kagu- ja Aserbaidžaaani põhjaosas. Keel kuulub kaukaasia keelte dagestani keelkonda. Lesgi keele puhul võib eristada kolme murret, kasutatakse ka erinevaid kõnekeeli.

Laksi keelt kasutavad Dagestani keskosa mägedes elavad inimesed. Seda samuti kaukaasia keelte dagestani keelkonda kuuluvat keelt kõneleb 140 000 inimest. Kirjakeel põhines kuni 1928. aastani araabia tähestikul, aastail 1928–1938 ladina tähestikul ning alates 1938. aastast on selle aluseks vene tähestik.

Tabassaraani keelt räägivad inimesed Dagestani lõuna- ja kirdeosas. See keel kuulub dagestani keelkonna lesgi alarühma. Tabassaraani keelt peetakse üheks keerulisemaks keeleks maailmas ja on seetõttu kantud Guinnessi rekordiraamatusse. Nimisõnade puhul näiteks kasutatakse 48 käänet! Dagestanis räägib tabassaraani keelt 110 000 inimest, üldse on selles keeles kõnelejaid 131 000.

Tabassaraani keel põhineb kirillitsal.

Väike sõnastik

Dagestanis kasutatavate keelte ja dialektide rohkust arvestades on keeruleoline koostada vestmikku enam kasutatavatest sõnadest ja väljenditest ning nende eestikeelsetest vastetest. Asja muudab veelgi keerulisemaks see, et mõndagi eset, nähtust, isikut on ühes keeles võimalik väljendada mitme erineva sõnaga.

Seetõttu olgu siinkohal toodud näiteks mõned sugulussidemeid tähistavad sõnad kuues Dagestanis enam kasutatavas keeles.

Eesti keel	Avaari keel	Dargi keel	Kumõki keel	Lesgi keel	Laksi keel	Tabassaraani keel
Isa	<i>Emen</i>	<i>Duleš Ada</i>	<i>Ata</i>	<i>Buba Dah</i>	<i>Plu Butta Mjamma</i>	<i>Adaš Daha</i>
Ema	<i>Ebel</i>	<i>Aba</i>	<i>Ana Abam</i>	<i>Dide Bah</i>	<i>Ninu</i>	<i>Dada</i>
Vanaisa	<i>Kluda emen</i>	<i>Hala dudeš</i>	<i>Ulluata</i>	<i>Tšlehi buba</i>	<i>Ttatta Hjun mjamma</i>	<i>Ahju Aba</i>
Vanaema	<i>Klodo ebel</i>	<i>Hala neš</i>	<i>Ulluana Abai</i>	<i>Tšlehi dide</i>	<i>Hjunna buttal ninu Amu dada</i>	<i>Bab Ahju bab</i>
Poeg	<i>Vas</i>	<i>Urši</i>	<i>Ulan</i>	<i>Hva</i>	<i>Ars</i>	<i>Bai</i>
Tütär	<i>Jas</i>	<i>Rursi</i>	<i>Kõz</i>	<i>Ruš</i>	<i>Duš</i>	<i>Ruš</i>
Lapselaps	<i>Vasasul vas Jasasul vas Vasasul jas Jasasul jas</i>	<i>Durhljalja durhja Rursila durhja</i>	<i>Ulanõnõ ulanõ Kõzõnõ ulanõ Ulanõ kõzõ Kõzõnõ kõzõ</i>	<i>Htul</i>	<i>Arsanal ars</i>	<i>Hudul</i>
Vend	<i>Vats</i>	<i>Udzi Utstsi Uzi</i>	<i>Kjardaš</i>	<i>Stha</i>	<i>Ussu Ssu</i>	<i>Tšve</i>
Õde	<i>Jats</i>		<i>Kõzardaš</i>	<i>Vah</i>	<i>Ssu</i>	<i>Tši</i>

Rahvarõivad

Dagestani rahvarõivastes kajastuvad antud paikkonnale omane etnograafia ja kultuur.

Meesteriietuses kasutati mitut kõigile Põhja-Kaukaasia rahvastele ning dagestanlastele sealhulgas vajalikku rõivakomplekti, mis antud piirkonna eripäradest tulenevalt olid hädavajalikud. Esmatähtis oli rändamiseks ja matkamiseks mõeldud rõivastus. Sellesse komplekti kuulusid tüüpilisele meesteriietusele lisaks kindlasti burka, paslik ja papaaha. Pidevate rännakute tingimustes oli nende esemete kasutamine väga mugav ja ka äärmiselt vajalik.

Burka on avar rinnakinnisega viltkeep. Paslik kujutab endast kapuutsjat peakatet ehk peakotti ja selle eripäraks on kaks *saljatotsat* – nendega sai varjata nägu tuule ja külma eest. Kindlasti pidi komplekti kuuluma papaaha – kõrge tornjas karvamüts, millel on mitu erinevat lõiget ja vormi. See rõivaese ei tohtinud mehe garderoobist puududa isegi juhul, kui oli olemas ka vildist kaabu.

Muidugi pidi igal endast lugu pidaval mehel olema ka pidulik rõivastus. Sellesse kuulusid tšerkess, bešmett, vahel ka särk, kitsad või laiad püksid, säärised, pidulikud nahast jalatsid, vöö koos kinžalliga ning papaaha. Juhul, kui mindi kodust kaugemal toimuvale pidulikule sündmusele, lisati peorõivastele burka ja paslik. Teisisõnu – ühendati kaks rõivakomplekti.

Piduliku riietuse täiskomplekti said endale lubada vaid väga jõukad inimesed.

Aguli mees.

Dargi mees.

Naiste traditsioonilises rõivastuses avaldusid rohkem kohalikud eripärad. See aitas ühe paiga elanikke eristada naabritest ja muidugi kaugemate piirkondade elanikest.

Vanim ja levinuim naiste rõivaese oli XIX–XX sajandil tuunika. See täitis kleidi funktsiooni ja varjas ka naise keha. XIX sajandil kanti pidulikul puhul pealisriietusena bešmetti ehk *buzmat*, mis aja jooksul levis laialdaselt. Taljesse lõigatult asendas bešmett kleit-särki. Bešmeti populaarsus põhineski lõigete erinevusel. Mõnedes küldades kanti bešmeti lühendatud vormi – pidulikku kaftanit. Niisugune riietus oli rohkem omane Lõuna-Dagestani naistele. Mägilannad näiteks ei kasutanud rõivaesemeid, mis olid mõeldud seeliku juurde. Seetõttu pandi kaftan vaid piduliku kleidi peale ja sedagi kandsid siis vaid neid, pruudid ja noored naised.

Mägilannade riietuses olid asendamatud erineva lõikega püksid. Rikkamad naised võisid endale lubada ka rikkalikumaid pidulikke pükse – näiteks peaaegu pooleteise meetri laiuseid püksisääri. Pükste alläär pidi olema kleidi või särki alt nähtav: seetõttu kaunistati seda eriliselt, palistati kallima kanga või kuldtkandiga.

Talvel kandsid naised lambanahkset kasukat.

Läbi ajaloo on väga oluline naise rõivaese olnud peakte. Selle puhul võib eristada kolme põhiliiki: tšuhta, rätik, turban.

Avaari naine.

Dargi naine.

Lesgi naine.

Kumõki naine.

Naiste jalanõud erinesid nii materjalilt (villa-
ne, kootud, vilt, nahk) kui ka tegumoelt. Eriti lai
oli kootud ja vildist valmistatud jalatsite valik.
Naised kandsid saapaid, mille puhul oli kombi-
neeritud vilti, brokaati, kalevit, sametit. Kitsena-
hast valmistati värvilised kamassid.

Jalatseid valmistasid ainult meestest meist-
rid, tikandeid tegid aga naised. Jalatsite järgi sai
kindlaks määrata mägilanna kuulumist teatud
etnilisse gruppi.

Naistel kuuluvad rahvarõivaste juurde ka
kõikvõimalikud ehted ja kaunistused. Kantakse
peaehteid (rippuvad kõrvarõngad, plaadikesed,
ketid), sõrmuseid ja käevõrusid, rinnaehteid (pärl-
lid, amuletid, ripatsid, haagised, pandlad, nõö-
bid), samuti kaunistatud vöösid. Kui kubatšid,
lesgid ja kumõkid eelistavad rohkem ehteid, siis
avaaridele, laksidele ja dargidele on omasem riie-
te kaunistamine mitmesuguste rõivaelementide
ja tikanditega.

Lõuna-Dagestani naiste (lesgid, tabassa-
raanid, agulid, avaarid) juveliiriehted paistavad
silma dekoratiivse küllusega. Kivide puhul kasu-
tatakse laia värvivalikut, naturaalsele kividele
lisaks võib näha ka lihvitud klaasi. Rohkesti
kasutati münte, ripatseid, peeni detaile, mis sa-
geli olid seotud islami sümbolikaaga (poolkuud,
tähed). See annab tunnistust naaberregiooni-
de mõjust, Lähis-Ida ja Aserbaidžani moslemi-
kunstist sealhulgas.

Nogaidel on täiesti oma ehted: spetsiaalsed
kaunistused patsidele (mägilannad peitsid oma
juuksed peakatte ehk tšuhta alla) ja ninarõngad.

Naiste traditsioonilised rõivad kaunistati roh-
ke tikandi ja aplikatsioonidega.

Valik ehteid.

Nimed

Mida aeg edasi, seda enam võib nimede puhul täheldada teiste keelte mõjutusi: see protsess on praegu omane paljudele rahvastele, eestlastele ja dagestanlastele sealhulgas.

Suuresti on dagestani nimed juba ammustest aegadest siiski araabia, pärsia ja türgi päritolu. Säilinud on ka päris iidseid variante.

Mõnedki nimed on seotud loodusega. Näiteks Bats-Muhammad (bats – tõlge avaari keelest 'hunt, hundike'), Tana-Muhammad (tana – kumõki keelest 'pull, noorpull'), Bartihan, Bartöhan (barti – avaari keelest 'täkk'), Galbats, Galbarts, Galbats-Dibir (galbats – avaari keelest 'lõvi'), Gebek (gebek – kumõki keelest 'kliid'), Abdulla-Budai (budai – kumõki keelest 'nisu').

Kohata võib ka omadussõnadest moodustatud nimesid. Näiteks Gitin, Gitino, Gitino-Magomed, Hitinavas (gitino – avaari keelest 'väike, väike poiss'), Inko-Hadži, Enkau-Hadži, Inkau-Hadži, Inkav-Gadži, Inhatšilov, Inkvatšilav (inko – avaari keelest 'kurt'), Bertsinav (bertsinav – avaari keelest 'ilus'), Uzun-Gadži (uzun – kumõki keelest 'pikk'), Nika-kadi (nika – dargi keelest 'väike'), Sokur (sokur – kumõki keelest 'pime'), Eski (eski – kumõki keelest 'vana'), Gitši-bike (gitši – kumõki keelest 'väike'), Semis-hanu (semiz – kumõki keelest 'paks, tüse').

Rohkesti on hüüdnimedest moodustunud nimesid. Näiteks Kizilbaš ('punapea'), Tašsiz-šamhal (tašsiz – 'hambutu'), Donguz Argut ('siga Argut'; selle all mõeldi tsaarikindral Argutinskit), Tšulan-Surhai-han (tšolak – 'kätetu, ühekäeline, kuivanud kätega'), Otsuumar (umar – 'pull'), Genibihh ('see, kes lõikab pirne').

Paljud nimed on seotud käsitöömeistrite tööga ja selleks kasutatud materjalidega. Näiteks Kebed, Kibit-Magoma, Kebedmuhammad, Kibid-Muhammad, Kebed-Hadžijav (kebed – avaari keelest 'sepp'); Usta-Asad (usta – kumõki keelest 'meister', tuleneb pärsia keelest), Tšauš (tšaus – lesgi keelest 'kõneleja'), Mesedu, Bahu-Mesedu, Pahu-Mesedu, Vahu-Mesedu, Baar-Mesed (mesed – avaari keelest 'kuld'), Mesedo ('ilus, printsess').

Mõned nimed väljendavad vanemate soovi omistada oma lastele teatud omadusi – näiteks näha tütart ilusa ja veetlevana. Sellised nimed on ka vanast bulgaaria keelest pärinev Arivai (ariv, arjuv – 'ilus', ai – 'kuu'), Arivzat (ariv – 'ilus', zat – 'asi'), Arivkõz (ariv – 'ilus', kõz – 'neiu'), Günariv (gün – 'päike, päev', ariv – 'kena'), Žanariv, Džanariv (žana, džana – 'hing', ariv – 'ilus'), Mingariv ('tuhat korda ilus').

Araabia, pärsia ja türgi keeltest tulenevatest meeste nimedest on tänapäeval väga populaarsed Magomed, Šamil, Ahmed, Rašid, Said, Abdul, Ibragim, Arslan, Rustam, Eldar, Ismail, Aziz, Osman, Malik, Gussein, Suleiman, Murad, Jussup, Rassul, Ramazan, Muslim, Ali, Tagir, Gassan, Kamal, Daud,

Halil, Bašir, Omar, Džabrail, Ramiz, Gamid, Danijal, Nažmutdin, Džamalutdin, Bassir, Abdul-Kadör, Abdurahman, Vali, Gadži, Gamzat, Zakir, Iljas, Kerim, Mahmud, Medžid, Nabi, Nadir, Salam, Hasbulat, Damir, Šapi, Šamhal.

Naiste nimedest on enim kasutatavad Amina, Aminat, Saida, Zuhra, Asijat, Patimat, Zainab, Barijat, Bassirat, Halimat, Napisat, Džavgarat, Raisat, Džannet, Zumrud, Zuleihha, Zarema, Kalimat, Zubaidat, Bagžat, Gulizar, Kumsijat, Marijam, Mijasat, Nažabat, Rabijat, Sanijat, Hadižat, Umrazijat, Tamila, Kamilla, Elmira, Gulnara, Džamilja, Farida.

Nimekasutuses on saanud tavaks, et esimesel kohal on perekonnanimi ja selle järel eesnimi. Näiteks Ahmedov Ali, Muhtarov Gadži.

Haridus

XIX sajandi keskpaigani arenes haridus Dagestanis küllaltki ühekülgsest. Põhirõhk oli mektebil: selles suuremate mošeede juures tegusevas koolis õpetati araabia keelt ning islami aluseid – Koraani ja selle tõlgendamist.

Järgmine aste islami haridusteel oli medres (muhamedlaste kesk- ja kõrgkool), kus õpiti erinevaid teadusi, loogikat, retoorikat, lauseõpetust, morfoloogiat, araabia ja teisi keeli ning süvendatult Koraani, prohvetite elulugusid, sufide kombeid.

Kõrgem haridus oli võimalik omandada individuaalõppe teel sufide venaskonda juhtivate usuteadlaste juures.

Selline haridussüsteem ja kasvatus andsid ühekülgsele vaatamata tulemusi: keskaegses Dagestanis oli palju teadlasi, kirjanikke ja luuletajaid, kes said tuntuks teisteski moslemiriikides. Olgu siinkohal nimetatud Taigib Harahhist (XVI sajand), Muhammad Kudutlinski (XVI–XVII sajand), Šaban Obodast, Megebski (XVII sajand), Abubekir Aimakinski, Magomed Ubranski, Gassan Efendi Kudalinski, Dibir-Kadi Hunzanski, Daud Usišinski (XVIII sajand), Said Arakanski (XIX sajand).

Selle hariduse teeneks võib pidada ka esmase kirjanduse arengut, mis põhines araabia tähestikul ja dagestani keelte foneetikal.

Ilmaliku hariduse andmine on seotud algkoolide tekkimisega – pärast seda, kui Dagestan astus Venemaa koosseisu. Selliseid koole oli aga vähe ja pealegi tekkis rahva seas neile vastasseis. 1915. aastal oli külades 60 algkooli ja neis õppis 2000 õpilast, linnades vaid 33 algkooli 4500 õpilasega. Kirjaoskajaid oli kõigest alla 10% elanikkonnast. Samal ajal tegutses aga 1700 mošeed ja 740 nende juurde kuuluvat mektebi ning 20 mägijuutide kooli.

Üldine haridussüsteem kujunes välja nõukogude võimu aastail. XX sajandi 20. aastatel kasvas algkoolide ja keskkoolide arv märgatavalt, tekkisid töölisnoortele mõeldud koolid, kutsekoolid, kõrgkoolid. Dagestani saabus

palju pedagooge Venemaa teistest piirkondadest, noori jälle suunati õppima Nõukogude Liidu eri paikadesse.

1931. aastal alustas tööd Dagestani esimene kõrgkool – pedagoogiline instituut. 1957. aastal moodustati selle alusel Lenini-nimeline Dagestani Riiklik Ülikool.

1932. aastal sai Dagestan rikkamaks kahe kõrgkooli võrra: avati põllumajandusinstituut ja meditsiiniinstituut.

1943. aastal loodi õpetajate instituut, kus õppisid põhiliselt naismägilased.

1972. aastast töötab Dagestani Polütehniline Instituut.

1949. aastal loodud NSV Liidu Teaduse Akadeemia Dagestani filiaal on kujunenud oluline teaduskeskus.

Tänapäeva Dagestanis on arvukalt kolledžeid, tehnikume, kutsekoole, kõrgkoole.

Vabariigi suurimas kõrgkoolis – Dagestani Riiklikus Ülikoolis on 16 teaduskonda, nende seas näiteks informaatika-, orientalistika-, psühholoogia-, ökoloogia-geograafia-, õigusteaduskond.

Dagestani Riikliku Pedagoogilise Ülikooli juures on avatud kunstide instituut, kus valmistatakse ette muusikuid, vokaliste ja heliloojaid ning kunstnikke (maalikunst, skulptuur, graafika, dekoratiivtarbekunst).

Kokku tegutseb Dagestanis 1605 kooli, kus haridust omandab 430 000 õpilast, 12 gümnaasiumi, 9 lütseumi. Avatakse innovaatiliste programmide alusel töötavaid erakoole.

Koolivälisest tegevust pakuvad eri vanuses lastele 33 loomingu keskust, samuti muusika- ja kunstikoolid.

Avatud on mitmeid haridusasutusi täiskasvanutele – korraldatakse kursusi, tegutsevad stuudiod ja meistritöökojad.

Õppetöö toimub emakeeles: võimalik on õppida avaari, dargi, kumõki, lesgi, laksi, tabassaraani, nogai, aguli ja teisteski keeltes.

Dagestani aliimid (jumalasõna edastajad) taastavad vanadele tavadele tuginedes usuõpetust.

Praegu töötab 12 islami kõrgkooli, 8 medrest ja üle 100 mektebi.

Dagestani Riiklik Ülikool.

Dagestani Riiklik Pedagoogiline Ülikool.

Teadus

Teadus hakkas hoogsalt arenema keskajal: märkimisväärne osa haritud vaimulikkonnast püüdis siis ühitada teoloogiat uurimistegevusega. Sellest ajast alates saab rääkida islami õigusest, araabia keele grammatikast, Koraani tõlgendamisest, astronoomiast, meditsiinist, füüsikast ja teistestki teadusvaldkondadest.

XVII–XVIII sajandil omandasid paljud teadlased hariduse välismaal. Mahhada ibn Ajuba Tšohhi külast näiteks oli egiptuse teadlase Abu-Bakri Aimakinski kasvandik, hiljem sõitis ta Egiptusesse, kus sai ülikoolis hea ettevalmistuse matemaatikas, geomeetrias, filosoofias ja astronoomias.

XVII sajandi silmapaistev ajaloolane Avabi Muhammad Aktaši Endireast jätkas ja arendas kumõki kroonikakirjutamise traditsiooni. Töö käigus uuris ta keskaja ajaloolisi allikaid ja neid üldistades koostas ainulaadse ajaloolise teose, mis sai tuntuks kui „Derbent-name”. Tegu on suurepärase ajalooallikaga, milles kajastub Ida-Kaukaasia ajalugu araabia-kasaari sõdade ajal ja perioodil, mil kumõkkide üle võttis võimust islam, ning mis sisaldab väärtuslikku teavet kasaari ajaloolise geograafia ja keskaegsete linnade tekkimise kohta.

XX sajandi alguseks valitses teaduses kindel süsteem. Haridus koosnes neljast osast: algkursus hõlmas usundi aluseid, sissejuhatust islamisse; esimene kursus andis teadmised araabia keele morfoloogiast, süntaksist, sõnade moodustamisest ja muutmisest; teine kursus käsitles loogikat ja retoorikat ning viimase kursuse kavasse kuulusid moslemiõigused, Koraani tõlgendused, õiguse alused, täppisteadused. Õpingute kestvus sõltus õpilase oskustest ja võimekusest ning jagunes tavaliselt 5–10 aastani. Kõnealusele ajastule oli iseloomulik kirjandus- ja ideoloogiasidemete loomine Dagestani ning ülejäänud islamimaailma vahel.

Dagestani esimesi professionaalseid insenere oli Adilgeri Daidbekov (1873–1947). Aastaid projekteeris ta teid ja sildu Põhja-Osseetias, 1905. aastal sai temast esimese raudteejaama ülem. Daidbekov pälvis mitu tollast kõrget autasu: 1910. aastal Püha Stanislavi 3. astme ordeni, 1912. aastal Püha Anna 3. astme ordeni.

XX sajandi silmapaistvaks teadlaseks kujunes Bašir Dalgat (1871–1934). Õigusteaduskonnale lisaks õppis ta ka loodusteaduskonnas ning kuulus keemia, füüsika, astronoomia loenguid. Tema üheks õpetajaks oli ka Dmitri Mendelejev. Dalgat huvitus ka geograafiast, etnograafiast, üldajaloo, filosoofiast ja külastas vastavaid loenguid. Ta valdas vabalt ladina,

kreeka ja prantsuse keelt ning muidugi kasutas ka kohalikke keeli. Etnograafi ja folkloristina tegi ta koostööd ka vene tuntud teadlastega.

XX sajandi alguses muutus Dagestani teaduselu euroopalikumaks. 1924. aastal alustas Mahhatškalas tööd esimene teadusasutus – Dagestani teaduslik uurimisinstituut. 1945. aasta oktoobris loodi NSV Liidu Teaduste Akadeemia teaduslik uurimisbaas, millest 1949. aastal sai NSV Liidu Teaduste Akadeemia Dagestani filiaal. 1991. aastast teatakse seda kui Venemaa Teaduste Akadeemia Dagestani Teaduskeskust.

Tänaasel päeval jätkuvad akadeemilist tunnustust leidnud ning praktilist väärtust omavate nähtuste uuringud. Pooljuhtfüüsika ja termodünaamika vallas on tuntud teaduste akadeemia liige H. Amirhanov ja füüsikadoktor I. Kamilov. Kosmosetehnoloogias ja raketiteaduses on olulisi edusamme akadeemik Š. Alijevil. Suure tunnustuse osaliseks on meditsiinivallas saanud professor I. Šamov. Põllumajanduses on uue lambatõu aretajana tuntud professor H. Mamajev, kelle teeneid on hinnatud ka meditsiinis.

Teaduste akadeemia filosoofiainstituudi direktor, riikliku preemia laureaat A. Gusseinov on nüüdisfilosoofia ja eetika asjatundja. Kõrgelt hinnatakse M. Adži ajaloolisi uurimusi ja uuenduslikke oletusi.

Dagestanis on avastatud uued nafta-, gaasi-, termaal- ja mineraalvee varud ning töötatud välja seismitiline kaart.

Venemaa Teaduste Akadeemia Dagestani Teaduskeskuse koosseisu kuulub 8 instituuti. Neis keskendutakse füüsika, geoloogia, bioloogiliste ressursside, ajaloo, arheoloogia, etnograafia, keele, kirjanduse, kunsti, sotsiaal-majanduslike probleemide uurimisele. Töötavad piirkondlik etnopolitiika uuringu keskus ja mägipiirkonna botaanikaaed.

Dagestanile on rohkesti kuulsust toonud mikrobioloog I. Pikul; geoloog A. Alijev; arheoloogid R. Muntšajev, M. Gadžijev, V. Markovin, M. Magomedov, O. Davudov, V. Kotovitš; etnograafid H. M. Hašajev, S. Gadžijeva, M. G. Osmanov; ajaloolased A. Alkadarski, R. Magomedov, A. Abilov, G. Danijalov, V. Gadžijev, G. Kaimarazov, A. Osmanov, A. Magomedov, M. Gassanov, A. Šihsaidov; meedikud M. Maksudov, O. Bairaševski, R. Askerhanov, H. Bulatš, H. Gadžijev; füüsik H. Fatalijev; kirjandusteadlased G. Gamzatov, S. Haibulajev; keeleteadlased Š. Mikailov, G. Murkeliński, M. Gadžijev, U. Meilanov; matemaatik H. Muhtarov; bioloogid E. Emirov, A. Jussufov; keemik O. Tatajev; põllumajandusteadlane M. Džambulatov; pedagoog S. Omarov; filosoofid A. Agajev, M. Bilalov; kunstiteadlased Z. Geibatova-Šolohhova, N. Mussajeva.

Kultuur

KIRJANDUS

Dagestani kirjandus on omanäoline ja omamoodi unikaalne: põhjusel, et see hõlmab üheksas keeles kirjandust. Veelgi enam – avaari, dargi, kumõki, laki, lesgi, nogai, tabassaraani, taadi ja vene keelele lisaks võib rääkida ka tšetšeeni- ja aserbaidžaanikeelsest kirjandusest, mille esindajaiks on algsest Dagestanis elanud nende kahe rahva kirjanikud.

Alguses ei kujunenud dagestani kirjandus hoopiski vaid sealsete rahvaste emakeeles, sageli sai selle aluseks mõni võõrkeel. Mitme sajandi kestel näiteks oli kirjanduslikuks keeleks araabia keel.

Emakeelne kirjandus hakkas neis paigus levima XIV sajandil.

Keskajast on teada teaduse ja kultuuri esindajad Ali Kumuhhast (XV sajand), Muhammad Kudutljast (1633–1706), Magomed Ubri (1681–1733), Dibir-Kadi Hunzahast (1742–1812), Davud Usišist (XVIII sajand). XVIII sajandi teadlane ja luuletaja Ali Kulihhan Valehh Dagestanist sai Pärsias kuulsaks kui kirjandusteadlane ja luuletaja. Põhiliselt araabiakeelsele proosakirjandusele lisaks arenes ašuugi (jutustavas vormis) luule. Selle esindajaiks kujunesid Said Kotšhjurast, Lesgi Ahmed, pime Režeb Ihrekist.

XIX sajandi esimesel poolel leidis aset teadlaste-arabistide ideoloogiline lõhenemine Ghazi järgijateks (Magomed Jaragski, Džamalutdin Kazi-Kumuhhast, Gazi-Muhammad, Gamzat-bek, Šamil) ja ususõdade vastasteks (Said Arakani, Jussuf Aksaist ja teised). Žanriliselt levisid sel ajal traktaat, õpetussõnad, palvus, satiir, ood, panegüürika, eeleegia. Araabiakeelse luule (Mirzõ-Ali Ahtõst) kõrval arenes emakeelne kirjandus. Tekkis ka venekeelne, peamiselt valgustuslik kirjandus (A. Tširkejevski, K. Kazanfarov, A. Omarov, M. Handijev, M. Amirov, M. E. Osmanov, B. Dalgat). Selle abil püüti dagestani rahvaid suunata mõistma ja omaks võtma euroopa, ennekõike aga vene kultuuri.

XIX sajandi teisel poolel kerkisid esile araabia keeles kirjutavad luuletajad ja kirjanikud (Muhammad Tahir al-Karahhi, G. Alkadari, Abdurahman Kumuhhast) ja emakeelsed kirjanikud (Ali-Gadži Inhost, Omarla Batõrai, Jõrtši Kazak, Jetim Emin, Tšanka, Mahmud Kahhab-Rossost, M. Alibekov, G. Guzunov, J. Murkelinski, Zijauttin Kuppast). Nende looming ülistas naudinguid ja lihtsa inimese tundeid ning mõistis hukka rõhumist. Kõigil neil kirjanikel oli oluline osa emakeelse kirjanduse kinnistamisel kogu riigi ulatuses.

Murad Adži.

Suleiman Stalski.

Rassul Hamzatov.

XX sajandi 30-ndatel aastatel said tuntuks luuletajad ja kirjanikud Suleiman Stalski, G. Tsadas, A. Gafurov. Neile lisandusid uued nimed: A. Adžamatov, M. Tšarinov, E. Kapijev ning suur sõnameister, kõikjal maailmas tuntud luuletaja, kirjanik, avaliku elu tegelane Rassul Hamzatov. Tema teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse, sealhulgas eesti keelde.

Hinnatud on ka rahvaluuletajad A. Gafurov, A. Adžamatov, A. Adžijev, T. Hurjugski, F. Alijeva, J. Happalajev, luuletajad B. Ramazanov, M. Magomedov, O. G. Šahtamanov, D. Atnilov, Š. E. Muradov, A. Saidov, R. Rašidov, S. Rabadanov, M. Mitarov. Suur osa neist on pärjatud kõrgete autasudega. Rahvakirjanikud Ahmedhan Abu-Bakar, Mussa Magomedov, Hizgil Avšalunov, Magomed-Sultan Jahjajev ja kirjanikud Kijas Medžidov, M. Bahšijev, A. Agajev, A. Gusseinov, M. R. Rassulov, M. Šamhalov, I. Kazijev, K. Abukov, Murad Adži etendasid aga olulist osa kirjanduse žanrilisel mitmekesistamisel.

Olgu siinkohal nimetatud veel kaks dagestanlastele olulist inimest, kelle puhul on tõestatud ka nende kuuluvus iidse kumõki vürsti Tarkovski suguvõsa. Need on tuntud luuletaja ja tõlkija Arseni Tarkovski ning tema poeg, maailmanimega režissöör Andrei Tarkovski. Tema filmid „Peegel”, „Andrei Rubljov”, „Stalker”, „Solaris”, „Nostalgia” on ülihästi tuntud ka eesti filmivaatajale.

Arseni Tarkovski.

Andrei Tarkovski.

MUUSIKA

Dagestani muusika muudab omanäoliseks see, et seda on omal moel mõjutanud paljud antud piirkonnas elavad rahvad.

Dagestanlased eelistavad soololaulu, kuid seda kindlasti muusika saatel. Tähtis roll on löökpillidel – olgu siis tegu tavalise trummi või sealsele rahvale omase tepi, gavali, diplipitoga. Muidugi kasutatakse ka teisi rahvapille: puhkpillidest zurnat, dudukki, balabani, kšuli; sõrmpillidest agatši, kumuzi, tamuri (panduri), Lõuna-Dagestanis tari ja sazi; keelpillidest kemantšat ja tšaganat, samuti üherealist lõõtspilli.

Sazi mängisid rahva lemmikud, rändlaulikud ašuuigid. Ašuuigi saabumine küllasse või linna kujunes kõigile tõeliseks pidupäevaks. Eelmise sajandi alguses korraldati ašuuigide võistlusi, kusjuures kaotaja pidi oma pilli võitjale ära andma. Ašuuigide luule on alati äratanud imetlust: lõputult kestvad laulud kangelastest, sõdalastest ja tsaaridest on võrreldud tabavate väljendite ja idamaiste säravate võrdlustega ning neid kantakse ette mahedate sazihelide saatel. Ašuuigide etteasted kuuluvad kaukaasia traditsiooniliste pidustuste juurde veel praegugi.

Rahvamuusika traditsioone on edasi arendanud professionaalsed heliloojad ja muusikud. Muusikavallas said tuntuks Vene NFSV teeneline kunstitegelane Gotfrid Gassanov, NSV Liidu rahvakunstnik Murad Kažlajev, Vene NFSV rahvakunstnik Širvani Tšalajev, Vene NFSV teeneline kunstitegelane Nabi Dagirov, Dagestani rahvakunstnik S. Kerimov, Dagestani teeneline kunstitegelane Sergei Agagababov. Rahvaluuletöötlaste ja muusika arendamisel on suuri teeneid ka T. Muradovil, P. Proskurinil, H. Hanukajevil, A. Abramjantsil, A. Tsurmilovil.

Murad Kažlajev on muusikamaailmas helilooja ja dirigendina tuntud juba üle neljakümne aasta. Mitmekülgset andeka helilooja loomingu hulka kuulub sümfooniaid ja kontserte, oopereid ja filmimuusikat ning džassi. Olgu siinkohal näitena nimetatud sümfoonia „Farhad ja Širin”, vokaalsükkel „Mõeldes sinust” Rassul Hamzatovi sõnadele, ballett „Mägilanna”, revüü „Miljon pruutpaari”.

Murad Kažlajev.

Vokaalmuusika professionaalse viljelemise eesmärgil loodi Dagestanis Laulu teater. Selle repertuaari kuuluvad Murad Kažlajevi, vene tuntud kunstitegelase Kassum Magomedi ja teiste tuntud muusikute teosed.

Nüüdismuusika hõlmab endas mõistagi kaasaegseid muusikastiile ja -suundi. Dagestani estraadilauljate nooremata põlvkonda esindavad lauljad Džamilja Gamzatova, Larissa Gadžijeva, Rukijat Gamzatova, Zulfija, Telman, Sultan, Aslan Gusseinov, Minaja Penžalijeva, Marina Alijeva.

TANTS

Dagestani muusika on tihedalt seotud tantsukunstiga. Kütkestav ja lõbus, meloodiline ja sujuv – sellisena kuulub tants kindlalt nii rahva- kui ka nüüdis-kunsti juurde.

Tuntud ja hinnatud ka kodust kaugemal on riiklik akadeemiline tantsuan-sambel Lesginka. Dagestani rahvaste tantsudele lisaks kuuluvad ansambli repertuaari teistegi kaukaasia rahvaste tantsud.

Lesginka on kujunenud Dagestani kultuuri visiitkaardiks maailmas. See on omanäolisemaid ja kordumatuid tantsuansambleid, mis on esinenud 46-s riigis ja kuulutatud võitjaks 34-l folkloorifestivalil. Koju on toodud roh-kesti mainekaid auhindu.

2009. aastal tähistas ansambel oma 50. sünnipäeva.

KÄSITÖÖ

Dagestani kunstielus on olulisel kohal dekoratiivtarbekunst. Mitmel pool lei-dub rohkesti meistrikodasid ja seal valmivad esemed on ainulaadsed ning kõrge kunstilise tasemega.

Suurimaid käsitöökeskusi on Kubatši auul, kus valmistatakse puidust ja metallist esemeid ning kesksel kohal on metallitöötlus.

Varasemast keskajast on Kubatši auul teatud kui relvade ja rõngassär-kide valmistamise paik. Praegu on see küla tänu oma meistritele tuntud hõ-bedast ja kullast juveelitoodete, suveniirrelvade ja dekoratiivnõude valmista-mise poolest. Hõbedast esemed erinevad mujal toodetutest selle poolest, et neile on iseloomulik tumendatud pealispind, mis harmoneerub graveeritud ornamendi, vermitud mustri, ülekullatud sälkude, värvilise emaili, poolvääris-kividest kaunistuste või inkrusteeritud luuga.

Kubatši kinžall ja nuga.

Kubatši ehted.

Kubatši hõbetaldrik.

Gotsatli aul on XVII sajandist aga tuntud vasevermimiskeskusena: kohalikud meistrid valmistasid seal katlaid, veeanumaid, majapidamisesemeid. XVIII–XIX sajandil hakati tegema hõbedast ehteid, hiljem aga kunstipäraste kaunistustega relvi: mõõku, pistodasid, püstoleid.

Dagestan on teadaolevalt ka vanemaid käsitsi valmistatavate vaipade keskus. Vaibatootmisele on läbi aegade kaasa aidanud kohaliku tooraine – villa ja looduslike värvainete rohkus.

Arheoloogilised leiud kõnelevad, et vaipu on neis paigus käsitsi tehtud juba vase- ja pronksiajal. Villase kanga värvimiseks mõeldud looduslike värvainete tegemisest räägivad aga Herodotose (V sajand eKr) teated. Kudumine hakkas eriti hoogsalt arenema Derbentis varasel keskajal. Teada on aga ka araabia ajaloolase Abu-Džafari-Tabari märkmed selle kohta, et Derbenti territooriumil valmistati vaipu juba VII sajandil eKr.

Fragment dagestani vaibast.

Tänapäeval on varasemad sileda koega vaibad välja vahetanud karvastatud vaibad.

Omaette nähtus rahvakunstis on balgarski keraamika. Selle kunstilligi pärinemisest juba antiikajast annab tunnistust iidne dekoor, mille puhul kasutati erilist tehnikat.

Originaalsusega paistavad silma Untsukuli küla meistrite tööd. Selles avaari külas valmistatakse puidust esemeid, mis kaetakse seejärel metalli- higa. Materjalina kasutatakse kisiili- ja aprikoosipuud.

KUNST

Dagestani professionaalsele kujutavale kunstile on aluse pannud kunstnikud H. Mussajev, M. A. Džemala, J. Mollajev, M. Junusilau, H. Askar-Sarödža.

Halilbek Mussajev (Musajasul, 1897–1949) elas 1921.–1945. aastal Saksamaal, omandas seal kunstihariduse ning kujunes nimekaks kunstnikuks. Kodumaale raskel ajal püüdis ta Saksamaal aidata kontsentratsioonilaagritesse sattunud kaasmaalasi. Oma viimased eluaastad veetis kunstnik USA-s.

Dagestani esimene professionaalne skulptor Hasbulat Askar-Sarödža (1900–1982) on tuntud oma monumentaalteoste poolest. Suurem osa neist on paigaldatud Mahhatškalas. Olgu siinkohal nimetatud luuletajate Suleiman Stalski (1949) ja Gamzat Tsadasi (1956) büst ning revolutsionäär Mahhatša Dahhadajevi ratsamonument (1971).

Elmise sajandi 70-ndatel aastatel hakkas tegutsema kunstnike uus põlvkond: A. Akavov, E. Akuvajev, S. Batõrov, G. Gimbatov, D. Velibekov, G. Babibullajev, G. D. Dibirov, A. Kardašov, A. Kurbanov, B. Muradova, A. Mussajev, G. D. Sadõki, A. G. Saigidov, A. Z. Hadžajev, J. Hanmagomedov, I. Humajev. Oma eneseteostuses on nad vabamad, loomingus kasutavad erinevaid väljendusvahendeid ja meetodeid.

Vaatamisväärsused

Dagestani võib liialdusteta nimetada tohutuks vabaõhumuuseumiks. Nii looduslikke kui ka inimkäe läbi loodud mälestusmärke on seal tõesti palju.

Rohkesti leidub paiku, kus aastasadade ja -tuhandete tagant annab endast märku ajalugu. Mälestiste hulka kuulub 306 loodusobjekti, neist 26 on riikliku kaitse all.

Tähelepanuväärsemaid mälestisi on tohutu Sarõkumi (Sari-Hum) düün (tõlkes 'kollane liiv') – Euraasia kõrgeim kaarluike. Sarõkum on üks kahest Dagestani looduskaitseala mälestisest. See looduskaitseala asub

Sarõkumi kaarluike.

Mahhatškalast 18 kilomeetrit loode suunas Šura-ozeni jõe vasakul kaldal. Sarõkumi kõrgus on 250 meetrit merepinnast ja see võtab enda alla 3000 hektari suuruse maa-ala. Kaarluitel kasvab 279 taimeliiki, seal on rohkesti roomajaid ja närilisi. Rästikutele ja nastikutele lisaks võib kohata sedavõrd haruldast olendit nagu kaukaa-

sia agaam. Liivaväljade keskel on end sisse seadnud 8 linnuliiki, 10 liiki imetajaid ja üle 150 liigi putukaid. Sarõkum on otsekui Aasia kõrbe minivariant, samahästi võib seda nimetada omapäraseks botaanikaaiaks. Sealsed taimed pärinevad Kesk-Aasiast ja Iraanist, Kaukaasiast ja isegi Altaist.

Unikaalne loodusmälestis on Samuri riikliku kaitseala mets, mis asub Dagestani lõunaosas Samuri jõe delta ümbruses. Selles paigas laiuvad ulatuslikud liaanisalud. Eriti tihe mets kõrgub Samuri lisajõgede kallastel. Seal kasvavad tammed, kaukaasia valgepöögid, lepad. Kohata võib ka korkjalakat, musta paplit, kaukaasia pirnpuud, idamaa õnapuud, haava-puud, kreeka pähklipuud. Rikas on ka alusmets: astelpihlakas, kisiilipuu, alõtša, küdoonia, kikkapuu, lodjapuu, viirpuu. Niiskemates kohtades põimuvad puude ümber metsviinamarja väädid, kasvavad humal ja murakas. Mõned liaanid püsivad aastaringelt rohelised, see on Samuri metsa peamine eripära.

Väga põnev paik on Kaspia mere rannikul asuv Agrahani laht. Avamerest eraldab seda samanimeline poolsaar, mida teatakse ka Utškosoi nime all. Lahe pikkus on umbes 40 kilomeetrit, laius ulatub mõnesajast meetrist 8 kilomeetrini. Jõemuda settimise ja Kaspia mere taseme languse tõttu vähenes lahe pindala järjekindlalt eelmise sajandi 80-ndate aastateni. Praega täheldatakse aga vastupidist protsessi. Teadlaste andmetel on Agrahani lahe akvatooriumi pindala umbes 160 ruutkilomeetrit. Muide, teada on tõsiasi, et juba iidsetel aegadel oli lahe sügavus piisav selleks, et seal said liikuda laevad. Sellest räägib näiteks fakt, et 1722. aastal Pärsia sõjaretke ajal sisenes lahte Peeter I laevastik.

Taimkate on neis paigus harvaesinev, leida võib isegi jääajast pärinevaid relikte. Roostikus pesitsevad mustad ja valged toonekured, luiged, pelikanid, flamingod, haigrud. Lindude rände ajal külastab sealseid alasid ligi 200 linnuliiki.

Dagestani kõrgeim punkt on – nagu ka eelpool öeldud – maa lõunaosas asuva Bazardüzü mäe tipp (4466 meetrit). Bazardüzüst lähtuvad Suur-Kaukasuse mäeaheliku idaosas mitmed teised ahelikud. Peale seda muutub mäestik mere suunas järk-järgult madalamaks. Bazardüzü nõlvadelt saavad alguse paljud jõed, Samuri lisajõed sealhulgas.

Mägede nõlvadel laiuvad imeilusad alpi aasad. Aprillist septembrini kasutatakse neid paiku karjamaadena, kus võib kohata mitme tuhande pealisi lamba- ja kitsekarju. Metsloomadest on seal veel säilinud tuuri (Kaukaasia kaljukitsed), mägi- ja metskitsi.

Bazardüzü.

Imetlusväärne paik on Sulaki kanjon. See saab alguse sealt, kust Sulaki jõgi, ning põhja poole suundudes eraldab Salatau ja Gimrini mäeharja. Kanjon on end läbi murdnud paksudest lubja- ja liivakivi kihtidest ning selle pikkus on 53 kilomeetrit. Oma suurejoonelisusega tuletab see meelde Põhja-Ameerikas asuvat Suurt kanjoni. Viimasest on ta koguni sügavam (1920 meetrit).

Sulaki kanjon.

Dagestani maalilisemaid kohti on Gunibi platoo. See 50 ruutkilomeetri suurune ala kujutab endast otsekui kõrgemale tõstetud muust maailmast eraldatud saart. See mäestikukliimaga koht on suurepärane kuurort, kus on palju päikest ja kus peaaegu kunagi pole tuult ja udu. Platood katvad männimetsad vahelduvad lähisalpi aasadega ja seal on säilinud haruldane kaseliik, mida võib kohata ainult Gunibil ja veel mõnes Kaukaasia paigas. Platoo lähistel, 1500 meetri kõrgusel asub avaari küla Gunib. Selle ümber omakorda paikevad Tšohi, Obohi, Megebi, Sogratli ja Gamsutli auul. Neid kõiki iseloomustab tihe terrass-hoonestus, mida Dagestani mägistel aladel peetakse klassikaliseks ja tüüpiliseks. Muide, on arvatud, et kliimatilistelt ja kurortoloogilistelt tingimustelt ei jää Gunibi platoo alla Šveitsi Davosile.

Gunibi platoo.

Gunibi rajoonis asub ka Karadahhi taarn – väga kitsas ja pikk kuristik, mis on tekkinud seal aastatuhandeid voolanud väikse oja tõttu. Nimelt muutub see süütu ojake üleujutuste puhul aeg-ajalt tormavaks koseks, mis endale kivide vahel teed rajab. Taarna pikkus on umbes 400 meetrit, kõrgus 160–170 meetrit ja laius vaid 2–4 meetrit ning selle sisemuses valitseb pilkane pimedus. Kitsenduse seinad on vesi poleerinud täiesti siledaks ja ülevalpool asetsevad need hästi lähestikku.

Omapäraseid ja huvipakkuvad on ka inimkæe läbi loodud mälestusmärgid. Neist tuntuim on kuulus Derbenti kindlus koos Narõn-Kala tsitadelliga. Derbenti kindlus on osa ulatuslikust kaitsesüsteemist, mis kaitses Lõuna-Dagestani, Taga-Kaukaasia ja Ees-Aasia rahvaid rändrahvaste sissetungi eest.

Derbenti kindlus.

Mošeedest on kõige suurem, ilusam ja iidsem VIII sajandil ehitatud Džuma mošee. See paikneb Derbenti vanema linnaosa keskel ning koosneb katedraalist, medresest ja eluruumidest.

Mošee rajati 733.–734. aastal ja see oli linna kõige suurem ehitis. Mõõtmed olid tollase aja kohta muljetavaldavad: 68 meetrit läänest itta, 28 meetrit lõunast põhja, kupli kõrgus 17 meetrit. Mošee sisehoovi pindala on 55 x 45 meetrit. Siseruum koosneb kolmest lõovist. Kesklöövi laius on 6,3 ja külglöövide laius 4 meetrit. Ruumi jagavad osadeks 40 profileeritud kapiteeliga sammast mõõtmetega 97 x 97 sentimeetrit. Sammaste vahel asetsevad teravkaared.

Derbenti Džuma mošee.

Sajandite jooksul on Džuma mošeed mitu korda ümber ehitatud. Sissepääsu kohal on säilinud kiri selle kohta, et hidžra 770. aastal (1368–1369) taastas mošee pärast maavärinat Bakuu ehitaja Tadžudin.

Mošee sisehoovis avaneb veel üks tore vaatepilt: seal kõrguvad kolm hiiglaslikku plaataniit. Nende kõrgus on 35, tüve ümbermõõt peaaegu 10 ja läbimõõt 3 meetrit. Puud on üle 1000 aasta vanad.

Kala-Koreiš on oluline ajaloo- ja kultuurimälestis, mis paikneb mõne kilomeetri kaugusel kuulsast Kubatši kullaseppade auulist. Mitme sajandi kestel oli Kala-Koreiš suure feodaalvalduse pealinn, administratiiv- ja kultuurikeskus ning islami leviku lähtepunkt Põhja-Kaukaasias. Kahjuks on see paik praeguseks maha jäetud ja varajasest keskajast pärinevatest mälestistest on paljud hävinenud. Säilinud on aga Kala-Koreiši IX sajandist pärineva mošee varemed, mausoleumid ja hauakivid, mis on kaunistatud islami pühade tekstidega ning mille kivilõiked meenutavad Kubatši juveliiride töid.

Kala.Koreiš.

Datuna külas asuv kristlik pühamu on ehitatud X–XI sajandil. Kirik paikneb mägijõe orus ja on kõikidest külgedest ümbritsetud süngete kaljudega. Siiski mõjub ta oma erakordse kergusega. Selleks annavad põhjust ehitise kuldkoltsed kivid, tänu millele pühamu ümbritsevast loodusest teravalt eristub.

Omanäolisusega hakkab silma klassikaline mäestikuarhitektuur.

Väga iseloomulikud on Dagestanile avaari elamud. XIV–XV sajandist pärinevatena säilitasid need oma funktsionaalsuse XX sajandi keskpaigani.

Mägilase maja ei olnud vanasti pelgalt eluase, mis pakkus kaitset ümbritseva maailma eest; seda võis pidada ka tõeliseks kultusobjektiks. Püha tähendus oli tulekoldel, aga ka koldeketil ja suitsusambal. Kui koliti näiteks uude majja, tuli koldekett ja suitsusamma igaljuhul kaasa võtta.

Kindlad kombes olid ka tule säilitamiseks. Näiteks oli levinud tava tuld kustutamata üksteisele edasi anda. Tule kustutamist või suitsusamba kahjustamist peeti suureks solvanguks ja see tõi kaasa kodukohast väljasaatmise.

Sport

Dagestan on tugevamaid spordiregioone Vene Föderatsioonis.

1960. aastast alates on olümpiamängudel osalenud 48 sportlast, neist 11 on esindanud teisi riike. Võidetud on 18 kuld-, 14 hõbe- ja 10 pronksmedalit. Märkimisväärseid saavutusi on toonud just viimased kolm olümpiat. Sydneys ja Ateenas näiteks saadi kolm ja Pekingis isegi neli kuldmedalit. Vabamaadluses ja poksis on dagestani kooli kasvandikud võitnud medaleid ka Aserbaidžaanile, Valgevenele, Makedooniale, Tadžikistanile, Kasahstanile ja Usbekistanile.

Mõistagi ei ole kõik see juhuslik. Ammustest aegadest on Dagestan tuntud oma rammumeeste ja füüsiliselt tervete inimeste poolest, neis paigus on alati hinnatud jõudu ja osavust. Selleks sundis elu ise: lõpututes sõdades, pidevas olelusvõitluses ja karmides loodustingimustes pidid mägilased olema valmis kaitsma iseennast ja oma lähedasi. Oskus seista enda eest, võtta võimu vaenlase üle ja võidelda lõpuni on säilinud ka tänastes tingimustes.

Praegu on Dagestani neli tugevamat spordiala vabamaadlus, poks, džudo ja taekwondo. Just neil aladel valmistatakse ette ka tulevasi olümpialasi. Kahel viimasel aastakümnel on hoogsalt arenenud ka idamaised võitluskunstid, neilgi aladel on dagestani sportlastel tublisid saavutusi.

Vabamaadlus hakkas jõudsalt arenema eelmise sajandi 50-ndate aastate lõpus. Enne seda olid populaarsemad klassikaline maadlus ja sambo. Kõik muutus aga siis, kui Ali Alijev sai nii NSV Liidu kui ka maailmameistri tiitli: tuhanded spordipoisid üle kogu maa tahtsid saada tema sarnaseks. Olgu siinkohal ka öeldud, et Ali Alijev on viiekordne maailmameister ja üheksakordne NSV Liidu meister. Temast sai hinnatud spetsialist meditsiinisüsteemis ja Dagestani Vabariigi Spordikomitee esimees.

Mälestussammas Ali Alijevile.

Viimase 50 aasta jooksul on Dagestanist kujunenud niisiis maadlejate taimelava. Vabariigist on välja kasvanud 10 olümpiavõitjat, 41 maailmameistrit, 89 Euroopa meistrit. Dagestanlastel on ka endil õnnestunud oma konkurente võõrustada: 2011. aasta märtsis peeti Ali Alijevi nimelises Spordipalees maailmakarika võistlused.

Dagestan on aastate jooksul saanud kahe rahvusvahelise vabamaadlusturniiri pidamise kohaks. 1970. aastast leiavad Mahhatškalas aset Ali Alijevi mälestusvõistlused, Hassavjurtis on aga juba kümme korda toimunud Šamil Umahhanovi mälestusvõistlused, mis nüüdseks

on üle kasvanud maailmakarikavõistlusteks vabamaadluses.

Dagestan on ka tuntud poksikeskus. 1985. aastal näiteks tunnistati Euroopa parimaks nahkkindameheks Nurmagomed Šanavazov. 1986. aastal võitis ta Hea Tahte Mängud ja kaks aastat hiljem Souli olümpiamängude hõbemedali. See innustas jällegi noori – sedakorda poksiringi astuma.

2000. aastal jõutigi tulemusteni: kolm dagestani sportlast kaitsesid rahvuskoondise värvides oma maad Sydney olümpiamängudel. Neist kaks – Gaidarbek Gaidarbekov ja Sultan Ibragimov võitsid hõbe- ja Kamil Džamaludinov pronksmedali. Neli aastat hiljem Ateenas tõusis aga Gaidarbek Gaidarbekov esimese Dagestani poksijana olümpiapjedaastali kõrgeimale astmele.

Esikohti on hiljem võidetud ka Euroopa ja maailmameistrivõistlustel. 2010. aastal tunnistati aga Artur Beterbijev nii Euroopa kui ka maailma parimaks poksijaks.

Poksijad jätkavad oma võitudeseeriat ka tänasel päeval. Olgu näiteks Sultan Ibragimov, Magomed Abdussalimov, Habib Allahverdijev.

Meessportlastest ei jää maha ka naised. Esimese mägilannana sai maailmameistrivõistluste pronksmedali Aizanat Gadžijeva. Kuldmedaleid on aga võitnud Jelena Vöstropova ja Saida Gamidova.

Olulisi saavutusi on ka džuudos. Maailmaklassi sportlaste hulka võistles end sel alal esimesena pronksmedaliomanik Magomed Džafarov. Taekwondos on kõige kaugemale jõudnud kahekordne Euroopa- ja maailmameister Seifulla Magomedov.

Dagestani rammumeestel on läbi aastate olnud oluline osa ka armeespordis. Armeesportlaste ridadest pärineb 54 maailma- ja 32 Euroopa meistrit. Seda suuresti tänu treener Gassan Alibekovile, kes kahel korral on tunnustatud maailma parimaks treeneriks. Praegu jätkavad nimeka treeneri tööd paljud tema õpilased.

Jalgpallis võis uusi tuuli täheldada 2010. aastast, mil klubi Anži sai õiguse osaleda kodumaise jalgpalli esiliiga mängudes. Kümme aastat tagasi jõuti nelja parema jalgpallilubi hulka, aasta hiljem võisteldi Venemaa karikafinaalis ning UEFA karikaturniiril. Praegu elab klubi läbi oma nõ teist taassündi.

Heal järjel on ka võitluskunstud.

Kõrged saavutused on seda hinnatavamad, et kuni viimase ajani polnud Dagestanis isegi õigeid spordisaale. Harjutati, kus juhtus, ja kõik sündis suuresti tänu inimeste vähenõudlikkusele ja entusiasmile.

Asi hakkas muutuma viis aastat tagasi, mil vabariigis alustati spordi infrastruktuuri suuremahulise arendamisega. Nüüdseks on käiku antud 119 spordirajatist, 2010. aastal alustas tegevust 5000-kohaline Ali Alijevi nimeline Spordipalee.

Usk

Eelpool saime teada sellest, et sajandite kestel on dagestani rahvas pidanud kannatama mitme suurrahva mõju all. Üheks mõjutamise vahendiks on ikka olnud religioon.

Samas ei saa öelda, et sealsetel rahvastel oma, ajastule ja elupaigale vastavat usku poleks olnud. Paganluseski valitses kindel süsteem oma loogika ja ettekujutusega elust, usust ja kohustustest.

Avaaridel, kõige arvukamal rahval kujunes I aastatuhande keskel eKr näiteks välja oma usk, kus olulisimal kohal olid taevasteks valgustajateks – päikeseks ('bak') ja kuuks ('motsl') kehastunud jumalad.

Taevaste nähtuste kummardamise aluseks sai see, et loodusesse suhtuti kui elus organismi. Arvati, et loodus elab iseseisvat elu ja seal tegutseb rohkesti vaime. Veidi hiljem, tõenäoliselt I sajandil seoses elu-olu muutumisega tegi muutuse läbi ka usk. Tähtsaimaks jumalaks sai äike-sejumal Tslob, kelle põhivahendiks olid vibu ja nooled ning tulemõõk. Et-nograafide andmetel vahetas Tslobi mõne aja möödudes välja uus jumal Betšed. Islami levikuga seoses muutusid Tslob ja Betšed dagestanlastele Allahhi võrdkujuks.

Kumõkkidel ja nogaidel, kes on Polovetsi väljadelt pärineva rändrahva järglased, olid oma jumalused eesotsas peajumal Tengriga. Muide, Tengrit on mainitud juba iidse turgi mütoloogias. Aga kõnealustes paikades muutus Tengri hiljem samuti võrdseks Allahhiga.

Maa lõunapoolsetes piirkondades valitses zoroastrism. See oli tingitud Pärsia ja Širvani tugevast mõjust, kuna zoroastrism oli sassaniidide ametlik usk.

Dagestani territooriumil asunud Kaukaasia Albaanias hakkas IV sajandil koos hariduse kasvuga levima ka ristiusk. V–VIII sajandil kujunes Derbentis kristliku kiriku pea residents.

Datuna küla kirik (X sajand).

VI sajandil ilmusid Pärsias Lõuna-Dagestani esimesed juudid. Sajandite kestel elasid nad koos dagestani rahvastega ja säilitasid samal ajal oma usu. Hiljem hakati neid nimetama mägi-juutideks. Praegugi elavad Der-

bentis ja selle ümbruse külades väiksed mägijuutide kogukonnad.

Ühe versiooni kohaselt võeti just tänu Dagestani juutidele judaism vastu ka Kasaari kaganaadis, kus see kujunes ametlikuks religiooniks. Kuigi päris täpsed andmed selle kohta puuduvad, võib ajalooürikute põhjal siiski järeldada, et rikkamad inimesed pidasid end tõepoolest juutideks.

VIII sajandil, Kasaari Kaganaadi ja Araabia kalifaadi vahelise sõja perioodil jõudis Dagestani islam. Tõsi, eriline edu islamit ei saatnud; osa feodaale võttis uue usu küll formaalselt vastu – et vältida vaenlase uusi sõjaretki. Ainus koht, kus islam Dagestanis sel ajal kanda kinnitas, oli Derbent.

Samasse ajajärku jääb ka sufismi levimine Dagestanis. Keskajal sufismi mõju tugevnes, sellele aitas kaasa aktiivne missioonitöö Iraanist ja Aserbaidžaanist.

Arvukad sõjaretked aitasid kaasa sellele, et aja jooksul loobusid kohalikud elanikud oma iidsetest uskumustest.

Pärast mongoli-tatari vallutusretke islami sissetung mõneks ajaks peatus, siis aga hakkas uuesti hoogu võtma. Sellele aitasid kaasa Timuri poliitika ja ka jätkuv missioonitöö. XVI sajandi keskpaigaks oli Dagestanist saanud täielik islamiriik.

Tänapäeva Dagestanis on 94% usklikest moslemid: neist 89 % on sunniidid ja 5% šiiidid. Kristlasi, enamikus õigeusklikke on 5% ja 1% esindab judaismi (neist suurema osa on mägijuudid). Muidugi on ka väiksemaid kogukondi, näiteks baptistid ja seitsmenda päeva adventistid.

Dagestanis tegutseb praegu umbes 1900 mošeed ja palvemaja. Kõik 18 õigeusu kirikut ja kabelit ning üks nunna-klooster kuuluvad Vene Õigeusu Kiriku Bakuu ja Lähi-Kaspia Patriarhaadile. Njugdži külas asub iidne Armeenia apostliku kiriku pühakoda.

Derbenti Armeenia kirik.

Mahhatškala Džuma mošee.

Uskumused ja kombed

Dagestanlaste puhul raskendab tervikliku pildi saamist uskumustest ja kommetest asjaolu, et vabariigis elab kõrvuti sedavõrd palju eri rahvusi. Avaaride tavad näiteks erinevad mõneti dargide omadest, lesgide arusaamad on lähedasemad tabassaraanidele, turgi rahvaste hulka kuuluvatel kumõkkidel ja nogaidel on jälle omad kombed, mis mõneti ühtivad siiski ka nahhi-dagestani rahvaste tavadega. Ühine on aga see, et kõigi rahvaste traditsioonid pärinevad kaugest minevikust, islami ja kristluse eelsest ajast.

Etnograafid eristavad sealmail totemismi, maagiati, šamanismi, looduslike ja koduste jumaluste kummardamist.

Totemismi varaseimad näited pärinevad mesoliitikumist. Nimelt on Gu-nibi rajoonis Tšinna-Hiti ja Tšuval-Hvarab-Nohi looduslikelt piirimärkidelt leitud jahistseenide, metsloomade kummardamise, viljakuse kultusest ajendatud riitustantsude kujutisi.

Maagiliste sümbolitega kivi.

lidne kultuskujuke.

Inimese ja looduse vahelistes sidemetes omistati erilist tähendust mõnede loomade teatud kehaosadele – kihvadele, küüntele, nahale, käppadele. Arvati, et neil on tugevamad kaitse-, viljakus-, raviomadused. Seetõttu oli mõnes külas kombeks riputada lauta või talli karu käpp: see pidi tagama loomade suurema paljunemise. Teisal pandi hobusele needuse kaitseks kaela karu kihv; kuuris rippuv karu nahk aga pidi kaitsma kurjade jõudude eest.

Maskide ja kostüümide kandmisel erinevate pühade puhul kasutati ikka loomamaske. Sedagi on seostatud totemismiga. Avaaridel oli koguni kombeks nimetada kõiki maskeeritud inimesi karudeks, huntideks või karu-huntideks ('si-batsa'). Mõnedes avaari küldes oli aga totemism seotud kotkaga. Linnu sulgi ja küüsi kasutati talismanina, samas peeti kotkast väga uhkeks ja mõjuvõimsaks linnuks, kelle tapmine oli suur patt.

Maagilised arusaamad ja sellest tulenevalt ka kombed säilisid eriti mägilastel. Need olid eelkõige seotud pere ja selle alalhoiuga, kusjuures kesksel kohal oli viljakus. Eriti väljendus see nendes kommetes, mis olid seotud lapse sünni ja kasvatamisega. Traditsiooniline pulmatseremoonia lähtus samuti viljakuse ideest – seda kõige laiemas tähenduses. Pruut valati üle veega, teel peigmehe koju ja tema majja sisenemisel raputati pruudile peale tuhka, jahu, teravilja, maiustusi. Pidulik traditsiooniline pulmapuu kaunistati munade, pähklite, puuviljadega.

Rohkesti maagiat oli seotud niisiis lapse sünni ja kasvatamisega. Eelkõige kasutati seda kaitseks haiguste eest. Lapse riiete külge õmmeldi sel eesmärgil näiteks merikarpe, pärleid ja nõöpe, metssea või hundi kihvu. Kaitseroll oli ka lapse riietusesemete ja voodipesu ornamendi tikandielementidel – ristil, spiraalil, elupuul. Lapse padja alla pandi tavaliselt mõni terasest ese – nuga või käärid, samuti tükk leiba. Kui laps siiski haigestus, kasutati erinevaid maagilisi võtteid haiguse põhjuse – olgu selleks siis arvatavalt näiteks kuri silm või ehmatus – kõrvaldamiseks.

Veel üsna hiljuti võis dagestanlaste seas täheldada šamanismi ilminguid. Avaaride ettekujutuse kohaselt näiteks eksisteeris kõrvuti inimeste maailmaga vaimude-džinnide nähtamatu maailm. Arvati, et ka nemad elavad kogukondadena sarnaselt inimestega. Traditsiooniliselt jagunesid džinnid mustadeks ja valgeteks. Kuigi džinne peeti inimese vastandiks, arvati siiski, et valged džinnid on inimeste vastu heasoovlikumad. Just nende poole pöörduti rasketel hetkedel – kui keegi oli haige ja teda ei suudetud traditsioonilisel moel terveks ravida, või kui oli vaja selgitada haiguse põhjus ja selle ravimise võimalused. Džinne kasutati näiteks ka kadunud asjade leidmiseks või varguse korral süüdlase otsimiseks. Kadunud sugulaste saatuse selgitamisel oli neil samuti oluline osa. Džinnidega peeti sidet eriliste isikute kaudu, kes said vahendajaks inimeste ja vaimude maailma vahel. Vahendajateks olid tavaliselt teadlased – aliimid või mullad. Sageli võtsid nad endale abiks 7–12 aastaseid lapsi nende soost olenemata.

Islami levikuga säilisid siiski ka paganlikud kombed ja tavad, ent veidi teisiti. Nimelt hakkas paganlus vähehaaval islamiga põimuma. Seda kasutasid ära islamistid, kes suunasid paganlikud riitused oskuslikult islami teenistusse. Mõte oli selles, et lihtne mägilane võtaks uue elukorralduse omaks ja ei suhtuks sellesse vaenulikult. Olgu siinkohal näiteks pühakute kultus. Nimelt lülitati moslemite pühade paikade sekka ka mõned looduslikud objektid – mäetipud ja kaljulõhed.

Avaaridel oli koguni mitu sellist püha mäge, laksidel oli selleks Vatsilu mägi. Uskumuse kohaselt pääses kahe kõrvuti paikneva Vatsilu tipu asuva kaljunuki vahelt läbi vaid hingelt puhas inimene, patune jäi sinna lihtsalt kinni. Oluline oli see paik viljatutele naistele. Kui neil õnnestus kaljukivide vahelt läbi pugeda, võisid nad loota, et Jumal võtab nende palveid kuulda ja neil õnnestub saada emaks.

Lesgidel ja nende sugulasrahvastel on oma püha mägi – Aserbaidžaaani piiri lähedal asuv Šalbudzag. Kaljude vahel on seal väga kitsas käik ja legendi kohaselt jääb patune inimene sinna kindlalt kinni. Kuigi tegu on väga vana uskumusega, käivad palverändurid neis paigus tänaseni. Seal on ka sümbolne saatana kujutis, mida tingimata tuleb visata kividega. Kõige olulisem on aga mäe tipp, kus on rohkesti kividest laotud väikseid püramiide, mille külge on seotud värvilised kangatükid: need sümboliseerivad keerulise tee ette võtnud palverändurite unistusi ja palveid.

Paljud tavad ja kombed olid seotud põllutööde ning majapidamisega: enamasti oli nende mõte paikese või vih-

Palverändurid Šalbudzagi mäel.

ma väljakutumine. Vesi oli eluks hädavajalik ja sellepärast pidasid dagestanlased sarnaselt paljude teiste rahvastega põuda suurimaks loodusõnnetuseks. Sellega võitlemiseks kasutati erinevaid maagilisi vahendeid. Rohust või kaltsudest valmistati hernehirmutise taoline nukk: lesgidel oli see Pešapai, lakside Urttul sihju, kumõkkidel Zemire, aserbaidžaanidel ja tabassaraanidel Gudil, dargidel Katakuš. Seejärel algas auulis rongkäik, mille kestel nukk kallati üle veega või koguni visati vette. Riituse juurde kuulus ka vastav laul. Teadlaste arvates pärineb see tava väga ammustest aegadest, kus algselt ohverdati vetejumalale inimene. Hiljem taandus see inimese vettelükkamisele või tema veega ülekallamisele.

Muidugi ei olnud hea ka see, kui vihma tuli liiga palju. Sellekski puhuks oli dargidel ja laksidel kindel komme: tugevate vihmasadude perioodil püüti konnale selga panna mõni naisterahva riideese. Uskumuse kohaselt oli konn niiskuse hoidja, ja kui talle pandi jalga püksid, pidi vihmasadu lakama. Pidulikult riietatud konn oli tollaste inimeste arvates oma olemuselt kuiv ja see aitas loodusel vihmast üle saada.

Kõik kombed olid seotud rahvaloominguga. Lauludes ja lausumistes viidati müütilistele olenditele – džinnidele, mäe- ja koopavaimudele. Erilised lausumised olid seotud metsikute olendite almastidega. Neid kujutati tohutusuurte üleni karvaste naistena, kes heitsid oma rippuvaid rindu üle õla. Laulud saatsid ka kombeid, mis olid seotud päikese ja vihma väljakutumisega, lapse sünniga ja muidugi pulmadega.

Tänaseks on paljud kombed muidugi unustusehõlma vajunud, mõnedki islami mõjul muutunud. Kultussümboleid näiteks hakati pidama vaid turvalisuse märkideks, neist osa hävitati XIX sajandil islami normide kujunemisel.

Huvitav ja oluline Dagestanis laialt levinud nähtus on *adat* (araabia keeles 'komme'). See on õigusnorm, mis vastandub religioossele õigusele šariaadile. Paljud *adatõde* normid tekkisid hõimusuhete tingimustes, kus verine kättemaks oli reaalsus ja erilist tähendust omas rangelt reguleeritud meeste sõprus ja vastastikune abi (*kunatšestvo*). Hariduses ja *adatõde* arengus oli oluline osa vahekohtu ja maarahva kogukonna ot-susel – džamaadil. *Adatõde* mitmekesisuse määrasid kohalike tingimuste erinevused – näiteks maakogukondades või külades. Omal moel said Dagestanis just *adatõd* aluseks vaba ühiskonna kujunemisele ja omavalitsussüsteemi tekkimisele.

KOMMETEGA SEOTUD PÜHAD

Dagestanlaste traditsioonilised pühad on seotud tähtsaimaga nende elus – põllu- ja karjapidamisega. Tähistati põllutööde algust ja lõpetamist, aastaaegade vaheldumist, talve keskpunkti. Mõned põllutööde kalendriga seotud kombed aga kaotasid XX sajandi alguses oma usulis-mütoloogilise tähenduse ja muutusid lihtsalt rahvapidustusteks.

Navruz

Selle ilusa kevadpühaga tervitatakse looduse ärkamist, uuenemist, päikest.

Paljudele teistele tähtpäevadele sarnaselt on selgi pühal oma, väga ammustesse aegadesse ulatuv ajalugu: oli ju päike see, mis paganluse kumardajate arvamist mööda tagas elu. Sellel päeval oli mitu nimetust: *Jaran Suvar, Ebeltsen, Intnil Hhu*. Püha tähistati ja tähistatakse ka praegu 21.– 22. märtsil, kevadisel pööripäeval. Kuna selle päevaga algas uus majandusaasta, tähendas see ka uue aasta saabumist. Päeva püüti tähistada rõõmsalt ja suurejooneliselt, vanu maagilisi tavasid järgides. Neist olulisim oli lõkke süütamine. Prahi ja vanade mittevajalike esemetega koos põletati lõkkes sümboolselt ära ka talv – külainimestele keeruliste katsumuste aeg. Sealjuures lausuti: „Vana – tulle, uus – kasvama! Uuenegu kogu maailm! Tulgu aasta viljarikas!”

Navruziga käis kaasas külaelanike rikkalik kostitamine, sel ajal kokku ei hoitud. Uskumuse kohaselt arvati, et nagu uue aasta vastu võtad, selline ta ka tuleb. Pidasöök pidi olema rammus ja kosutav. Eriti palju roogasid val-

Navruz.

mistati teraviljadest, mis antud paigas kasvasid, samuti pakuti nisuvõrseid. Värviti ka mune ja kingiti neid üksteisele. Tähtpäeva juurde kuulusid rituaalsed mängud munadega: neid veeretati, lasti mäest alla, loobiti. Toimusid kostümeeritud inimeste rongkäigud, populaarne oli enustamine.

Esimese vao püha

See püha tähistas kevadtööde algust. Põllumehele andis see lootust paremale tulevikule, tehtud töö pidi saama tasutud rikkaliku saagiga. Esimene vagu aeti põllule tavaliselt märtsi teises või aprilli esimeses pooles.

Naised valmistasid selleks päevaks erilise alkohoolse joogi *buzu*, viisid selle peopaika ja kostitasid kõiki külalisi. Püüdlukult ja suure hoolega küpsetati leivast nukk (vao nukk). Harbuki külas näiteks kujutas nukk elusuuruses naisterahvast. Kõik kehaosad küpsetati eraldi ning ühendati need siis väikeste pulgakeste abil. Küpsetati ka väiksemaid ja suuremaid rõngleid ehk barankasid, need riputati pullide sarvedele. Barankasid peeti päikese sümboliks ja neidki oli kombeks mäest alla veeretada. Kui rõngik veeredes tükkideks purunes, pidi uskumuse kohaselt tulema rikkalik saak.

Esimese vao püha.

Karjalaskepäev

Pärast talve lasti kari esimest korda pidulikult karjamaale. Sellega tegelesid põhiliselt naised, kes Dagestanis traditsiooniliselt loomi hoidsid. Pidustused leidsid ilmast sõltuvalt aset aprilli alguses või keskepaigas.

Muide, dargid nimetasid aprillikuud tärkava rohu kuuks (*kjar livlivla bats*).

Karjalaskepäeval aga oli kombeks koguda külas teravilja (1–2 mõõtühikut igast õuest), kogutud vilja eest osteti pull, tapeti ja liha jagati külaelanike vahel. Liha jagades sooviti nii inimestele kui ka loomadele kogu aastaks heaolu ja tervist.

Tsukver suvar

Seda ilusat püha, lillede pidu tähistatakse Tšeper-suvi mäe jalamil Ahtõni rajoonis mai lõpus: ümbritsevad aasad on siis kaetud kaunite alpiõitega. Peo eelõhtul hakkavad naised valmistama pidulikke roogi – parimaid, mida pakub kohalik köök. Peopäeval kogunevad noored lilleväljadele, kus toimub rohkesti esinemisi. Jälgitakse köietantsijaid, tantsitakse rahvatantse, mängitakse sportmänge. Neist armastatuim meelelahutus on mäest laskumine erilistel puu-uiskudel. Korraldatakse parima pärja ja ilusaima kimbu konkurss. Pidustuste kõrgpunkt saabub siis, kui alpiililledega kaunistatud hobustel ilmub ratsanike salk eesotsas lillede kuningannaga (*tsukver-hanum*) – neiuga, kes on kaunistatud lilledega ja riietatud pruudiks.

Saagikoristusega seotud pühad

Neis paigus, kus on sobilikud kliimaatilised tingimused aiapidamiseks, peetakse murelisaagi korjamise püha. Viljakandvad puud on mägilastel olnud sarnaselt teiste rahvastega austuse objektiks juba ammustest aegadest. Puud peetakse rikkaliku saagi, viljakuse, heaolu ja õnne sümboliks.

Juulis tähistatakse seal, kus kasvavad aprikoosid, aprikooside korjamise püha. Augustisse jääb aga natuke teistsugune püha – karjuse päev seal, kus oli oluline osa karjakasvatusel.

Viinamarjarajoonides, eelmäestikes ja madalikel tähistatakse septembris viinamarja päeva (*turšat*). Sel puhul oni kehtestatud range kord: päeva määrab kindlaks kogenud viinamarjakasvatajatest koosnev komisjon, ja enne seda ei tohi keegi murda ühtegi viinamarjakobarat – isegi mitte oma aiast.

Oktoobris peetakse saagikoristuse päeva. Viljakoristuse alustamise au kuulub sellele põllumehele, kes kevadel kündis esimese vao. Ja kuigi ees ootab suur ja raske töö, lähevad põllumeestele hea meelega appi ka noored. Põllutöid tehes on neil võimalus üksteisega suhelda, luua uusi tutvusi, valida endale tulevast pruuti või peigmeest.

Kaasaegsed pulmad

Traditsioonidest on kõige enam kestma jäänud pulmadega seotud kombed.

Pulmadeks hakatakse valmistuma juba siis, kui lapsed jõuavad noorukiikka. Tütarlastele valmistatakse ette ja kogutakse kaasavara.

Pulmad on rahvarohked ja lõbusad, kärarikkad ja tulvil muusikat. Õigupoolest on kombeks pidada maha koguni kaks pulmapidu – kõigepealt pruudi kodus ja seejärel peigmehe juures. Tavaliselt tuleb pulma 500–1500 külalist.

Viimasel ajal, kui pulmi on hakatud pidama ka väljaspool kodu mõnes suures saalis, koguneb pidulisi veelgi rohkem. Kui pulma tähistatakse külas, võtab pidustustest osa kogu küla; linnas lisanduvad kõik sugulased, sõbrad ja sõprade sõbrad.

On ka selliseid pulmi, mille juurde kuulub pruudi varastamine. Sel puhul pole aga tegu lihtsalt tavaga, pigem on asi ettenägelikkuses. Nimelt on presid, kus peigmehe vanemad ei saa endale lubada kallist pidu, ja kokkumõeldumise eesmärgil pruut lihtsalt varastatakse. Vastasel juhul tuleb pruudi vanematega kaubelda ja maksta neile lunaraha (*kalõm*).

Vanasti varastati pruut juhul, kui peigmees pärines madalamast kihist. Seetõttu ei saanud ta pruudi vanematelt heakskiitu ja niisiis muud üle ei jäänudki. Enamasti aga oli sellisel moel abiellumiseks olemas siiski ka pruudi nõusolek. Nüüdseks on see jäänud unustusse ja pruudi varastamist tuleb pulmas ette harva. Siiski on sotsiaalsel võrdsusel oluline osa ja abiellumisel arvestatakse noorte rahvust ning seda, kas ollakse pärit maalt või linnast.

Ammusest ajast on saanud tavaks noorte tunded ja vaadete ühtsus enne pulmi proovile panna. Selleks korraldatakse kihlus, kus pruut ja peigmees välja kuulutatakse. Selleks saavad pruudi koju kosjasobitajad, kes teevad ettepaneku liidu sõlmimiseks, kingivad pruudile kingitusi ja lepivad vanematega kokku pulmapäeva. Pärast seda viiakse avaldus perekonnaseisuametisse ja algavad ettevalmistused pulmadeks.

Perekonnaseisuametis käimise järel peavad noored külastama ka mošeed, et sõlmida šariaadi abielu (*magar*). Seejärel käiakse ajalooliselt olulistest paikades, asetatakse sinna lilli ning suundutakse siis peosaali. Pulm saab alguse vanemate austamisest: noored tänavad neid ja teevad sügava kummarduse. See sümboliseerib sügavaid perekondlikke ja inimlikke suhteid – armastust, austust, pojakohust. Peolauad on tavaliselt heldelt kaetud rahvusroogadega, seal on šašlõkk ja *hingal*, *kurze* ja *tšudu*. Kasutatakse ka euroopalikku kööki. Lauas kõlavad pikad heasoovlikud toostid ja naljad, hiljem tantsitakse. Külalised toovad noortele kingitusi, ümbrikus raha kinkija nimega. Tantsivad mehed puistavad sageli pruudi või teised noored neiid üle rahaga: see on viis soovida noortele heaolu ja kõike paremat. Lapsed aga üritavad kupüüre üles korjata ja niimoodi oma esimese raha teenida.

Dagestanis on pulmas tantsimine väga populaarne. Seetõttu osalevad pidustustel kindlasti ka nii asjaarmastajatest kui ka professionaalidest koosnevad tantsukollektiivid.

Õhtul, kui pulmapidu lõpeb, suunduvad kõik peigmehe kodu juurde. Värvikamaid traditsioone on pruudi juhtimine peigmehe majja. Pruut riputatakse üle pähklike, kommade ja müntidega.

Kui on soovi ja võimalust, võib pidu jätkata järgmisel päeval.

Rahvustoidud

RAHVUSKÖÖK

Dagestani köök on kaukaasia rahvastele omase köögi üks osa, ja see on üsnagi loomulik: enamik neid rahvaid elab ju sarnastes kliimaatilistes tingimustes, kasvatab sarnast teravilja, puu- ja köögivilja ning sama kehtib ka karjakasvatuse kohta.

Dagestani köögile on iseloomulik toiduainete piiratud valik, seda eriti just mägirahva puhul. Põhjus on lihtne: sealkandis ei kasva ju puu- ja juurvilja, puuduvad ka kala ja liha. Mõnevõrra parem oli olukord eelmäestikes, tasan-dikel ja mere ääres elavatel rahvastel – kumõkkidel, lesigidel, aserbaidžaa-nidel, kuna nende toidulaud oli rikkalikum tänu kliimale, mere lähedusele ja merekaubandusele.

Ettekujutus sellest, et kaukaasia rahvaste peamiseks toiduks on olnud lambaliha, pole päris õige. Tegelikult olid lambaliha ja sellest valmistatud road, näiteks šašlõkk, lihtrahvale XX sajandi 20.–30. aastateni kättesaamatud. Tra-ditsiooniline toidulaud koosnes piimatoodetest (juust, piim, või, hapupiim), te-raviljasaadustest (oder, hirss, rukis, nisu, mais), kaunviljadest (uba, hernes),

Rahvusroogadega kaetud laud.

munadest. Rohkesti kasu-tati kõikvõimalikke maa-rohtusid, väga levinud olid näiteks nõgestest valmis-tatud toidud. Kindel koht oli ka sibulal ja küüslaugul. Harvem õnnestus saada liha ja subprodukte ning veel harvem kala (sedagi mitte igal pool). Pühade-lauale kuulusid kindlalt mesi, pähklid ja puuviljad (sageli kuivatatult). Val-mistati ka kõrvitsarooigi. Jookidest olid levinumad taimeteed, hapupiimajook airaan, kääritatud rukkist ja nisust alkoholne jook (*buza*).

Dagestani köögi tüüpiliste roogade hulka kuulub *urbetš* – vedelamat laadi tihke tumepruun mass, mis saadi kanepi-, lina- ja päevalilleseemnete või aprikoosikivide hõõrumisel/purustamisel. Lisatakse mesi ja või ning tulemuks on kõrge toiteväärtusega magustoit, mis annab jõudu ja mida kasutatakse ka haiguste raviks.

Tänapäevane dagestani köök on oma olemuselt mõistagi muutunud rahvusvahelisemaks ning annab samas tunnistust ka elanike heaolu kasvust.

Dagestani köögi tuntuim roog on kindlalt šašlõkk. Tänapäeval kuulub see ka pidulike roogade hulka. Tavaliselt valmistatakse šašlõkki lambalihas, mida eelnevalt marineeritakse kuivas veinis, õunaäädikas, kõikvõimalike maitseainete ja -taimedega. Seejärel asetatakse liha spetsiaalsetele metallvarrastele ja keeratakse seda pidevalt puusüte kohal. Lihatükikeste vahele pannakse sageli sibula-, tomati- või baklažaaniviile.

Klassikaliste roogade hulka kuulub *kurze*. See toit meenutab pelmeenid, ent traditsiooniline täidis on teravam ja ääred kinnitatakse punutud patsi kujul. Tainas on üsna tavaline, koosnedes jahust, veest, munast ja soolast. Sisu võib aga olla erinev. Tuntuim on lambahakkliha täidis, kuhu on lisatud sibul ja pipar. Valmistatakse ka näiteks kohupiimatäidisega *kurzet*, väga omapärane on nõgese- ja spinatitäidisega *kurze*. Veidike erinevalt valmib vedela täidisega, näiteks munakurze: selleks tehakse eelnevalt tainast valmis väiksed kahepoolsed nõ kotikesed, kuhu valatakse klopitud munasegu, ja asetatakse need kähku keevasse vette.

Tuntud on ka suured ümmargused hakkliha-sibula täidisega pelmeenid (*mantõ*). Neid valmistatakse spetsiaalsetes nõudes aurutades.

Toidumaailma üks visiitkaarte on *hingal*. Seda rooga on mitut liiki: oma variant on avaridel, kumõkkidel, laksidel, dargidel. Põhiained on kõigil samad. Kasutatakse keedetud lambaliha – kõige parem on talleliha, võib tarvitada ka veiseliha, keedetud taina tükikesi, puljongit, kastet.

Kurze ja *hingali* valmistamisest räägime allpool pisut pikemalt.

Mantõ.

Dolma.

Tšudu.

Populaarne toit on *dolma*. Eestlastele meenutab see kapsarulli, ent kapsalehe asemel on kasutatud viinamarjalehte. Täidis valmistatakse hakk-lambalihast, keedetud riisist, sibulast ja maitserohelisest. Serveeritakse küüslauguga maitsestatud hapukoore- või hapupiimakastmega.

Dagestani köögile on omane ka pilaff. Valmistatakse nn usbeki pilaffi lambaliha, sibula ja porgandiga. Pilaffi võib teha ka ubadega – see on siis *burtšak*-pilaff. Eriti hinnatud on aga kuivatatud puuviljadega pilaff. Lisatakse kas rosinad, aprikoosid ja datlid, või valmistatakse pilaff lambalihast, kartulist ja rosinatest. Eksootilisemaks peetava variandi puhul lisatakse läätsed ja kastaneid.

Tuntud rahvusroog on *tšudu*. See kujutab endast erineva täidisega õhukesi ümmargusi pirukaid. Jahust ja veest valmistatakse soola lisades tavaline tainas. Vee asemel kasutatakse vahel ka keefirit või hapupiima. Tainas rullitakse võimalikult õhukeseks. Siis küpsetatakse see kuival pannil ja määratakse seejärel kohe üle võiga. Täidised võivad olla väga erinevad. Neist klassikalisim koosneb hakklihast ja sibulast ning juurde segatakse maitseaineid. Tädisena kasutatakse ka põhjalikult puhastatud veise mao tükikesi. Väga maitavad on magusa täidisega *tšudud*: keedetud kõrvitsast või magusast kohupiimast. Omapärane on nõgese- ja munatäidis.

Selle roa avaari varianti nimetatakse *berkaliks*: tegu on kergete, kohevate toorjuustu pirukatega.

Väga levinud toit on *haltama* – maisijahust ovaalne kakuke, mida keedetakse lambaliha puljongis ja pakutakse koos liha, puljongi ja kastmega.

Suppidest on populaarne *burtšak-šurpa*. See on lihasupp ubade, koduste nuudlite ja kartuliga. Suppile lisatakse tomatipastat. Viimasel ajal hakatakse juurde ka maitserohelist, mis annab toidule isuäratava väljanägemise.

Magustoitudest on kõige iseloomulikum halvaa. Seda tehakse mitut sorti. Tuntuim on viis, kus jahu keedetakse pikka aega rohkes sulatatud võis. Lisatakse ka tuhksuhkrut. Saadud mass tõstetakse taldrikule, jahutatakse ja lõigatakse tükideks. On ka selline variant, kuhu valmistamise ajal lisatakse arbuusisiirupit. Ja veel tehakse välimuselt makaroni meenutavat halvaad. Spetsiaalsest tainast rullitakse pikad peenikesed ribad ja praetakse fritüüris. Seejärel valatakse halvaa üle meega ja lisatakse kreeka pähklid. Lõuna pool elavad rahvad – lesgid, tabassaraanid, agulid valmistavad samuti rohkesti maiustusi, mis suures osas on iseloomulikud naabruses elavate aserbaidžaanide köögile. Neist tuntuim maiustus on *pahlava*.

Pahlava.

Tahvliks pressitud tee.

Traditsioonilisemaid jooke on kalmõki tee. Oma nime on see saanud rahva järgi, kes kandis tee retsepti üle kaukaaslaste toidulauale. Teed on lihtne valmistada. Külma vette puistatakse eelnevalt pressitud teebriketist noaga lõigatud laastukesi, lastakse vesi keema ja hoitakse tulel seni, kuni vedeliku kogus väheneb peaaegu poole võrra. Seejärel valatakse tee läbi sõela, lisatakse piim ja lastakse tulel uuesti keema. Enne lauale andmist lisatakse maitse järgi soola ja pipart, ning siis veel võid.

Sellisel viisil valmistatud tee, värskel pirukas, või ja valgel lambajuust – see on traditsiooniline ja samas väga maitsev toiduvalik!

Hingal

Tainas: 1 kilo jahu, 2 muna, 2 klaasi vett või piima, veidi soola.

Täidis: 500 g lambaliha (või 500 g veiseliha, või 300 g lambaliha ja 200 g vasikaliha), vastavalt soovile sibulat, porgandit, loorberileht.

Nagu eelpool öeldud, läheb selle toidu valmistamiseks vaja niisiis lamba- või veiseliha. Liha keedetakse suurte tükkidena, vastavalt soovile lisatakse maitseained, sibul, loorberileht, porgand. Keeta tuleb aeglasel tulel – et puljong (*šurpa*) tuleks võimalikult läbipaistev. Mida rohkem on liha, seda parem: supp saab rammusam ja liha jätkub kõigile.

Kuni liha keeb, valmistatakse ette tainas. Igal dagestani rahval on see niisiis erinev.

Kumõkid ja laksid valmistavad lihtsa tavalise jahust, veest ja munast koosneva taina (sarnaselt vareenikutainale). Tainas rullitakse lahti ja lõigatakse sellest riba-, rombi- või ruudukujulised tükid. Neid keedetakse puljongis või veelgi parem – soolaga maitsestatud keedetud vees. Seejärel tõstetakse need vahukulbi abil veest välja ja laotatakse taldrikule – et liigne

aur välja tuleks ja hiljem tainatükid üksteise külge ei kleepuks. Tükikesed valatakse üle sulatatud võiga.

Laksid rullivad taina ka sõrmpaksuseks, lõikavad selle väiksemateks tükikesteks. Iga tükk asetatakse peopesale ja teise käe pöidlaga vajutatakse tainasse lohuke. Selle tulemusena saab tainas otsekui kõrva kuju. Kõrvakesed pannakse tulele keevasse vette.

Avaari *hingali* tainas tehakse hapupiimast või keefirist. Õrnalt segades lisatakse jahu, sooda, sool, lusikatäis sulatatud võid. Tainas rullitakse 1–1,5 sentimeetri paksuseks ning sellest lõigatakse täisnurksed tükid. Need asetatakse keedetud vette ja hoitakse tulel seni, kuni tõusevad vee pinnale. Sellised *hingali*d paisuvad keetmisel koguni mitu korda. Vahukulbi abil tõstetakse nad taldrikule, kui liigne aur välja tuleb, valatakse üle sulatatud võiga.

Dargid valmistavad aga tainast väiksed rullikesed ja need aurutatakse. Rullikestesse lisatakse erilist pähklimaitselist maitserohelist.

Hingalit pakutakse kahe erineva kastmega – hapukoore-küüslaugu või tomatikastmega. Viimase puhul lisatakse hõõrutud tomatile kergelt praetud sibul, küüslauk, must pipar, hõõrutud köömen, sool. Lisandina kuuluvad *hingali* kõrvale tavaliselt soolatud köögiviljad, terav pipar, marineeritud tomat, hapendatud baklažaan.

Dargi hingal.

Kumõki hingal.

Kurze

Tainas: 1 kilo jahu, 250 ml vett, 1 tl soola, 1spl taimeõli, 1 muna.

Täidis: 600 g lambahakkliha (või 600 g veisehakkliha), maitse järgi musta pipart, jahvatatud koriandrit, küüslauku, sibulat, pisut külma vett ja keefirit.

Niisiis on tegu pelmeene meenutava, ent neist siiski erineva toiduga.

Tainas rullitakse 2–3-millimeetri paksuseks ja sellest lõigatakse 7–8-sentimeetrise läbimõõduga ringid. Iga ringi keskele asetatakse lusikatäis täidist.

Hakkliha tehakse tavaliselt lambalihast, aga kasutada võib ka veiseliha. Soovitatav on võimalikult noore looma liha. Lambaliha puhul lisatakse veidi rasva. Hakklihale lisatakse maitseained – must pipar, jahvatatud koriander, küüslauk, sibul, pisut külma vett. Veidike tuleb juurde valada ka keefirit, hapupiima või hapukoort. Hakkliha peab saama mahlane.

Tainaring koos täidisega asetatakse vasakule peopesale, parema käega aga hakatakse tainast patsina kinni punuma. Alustatakse paremast servast ja kinnitatakse otsast omavahel mõlemad tainapooled, seejärel painutatakse mõlemaid pooli vaheldumisi ja vasakule liikudes kinnitatakse need niimoodi teineteise külge. Appi võib võtta vasaku käe nimetissõrme, et sellega täidist taina sees hoida.

Seejärel asetatakse *kurzed* keevasse vette, lisatakse veidi soola ja soovi korral loorberileht. Keedetakse 7–10 minutit (ehk umbes 7 minutit pärast seda, kui nad on tõusnud vee pinnale) ning asetatakse siis mõneks ajaks taldrikule ja kallatakse üle sulatatud võiga.

Serveeritakse hapukoore-küüslaugu kastmega, kuhu lisatakse ka soola ja tilli, või tomatikastmega, mis on valmistatud hõõrutud või riivitud tomatitest ja neile lisatud küüslaugust, soolast, mustast ja punasest piprast.

Kurze.

Dagestanlased maailmas

Dagestan – nagu eelpool öeldud – on Venemaa paljurahvuselisim regioon. 2 931 300 kohalikule elanikule (2012. aasta 1. jaanuari seisuga) lisaks elab valitsuse andmeil väljaspool koduvabariiki veel 700 000 inimest. Neist 50 000 on kodu leidnud Moskvast, 40 000 Peterburis, 10 000 Ukrainas.

Rohkesti dagestanlasi elab Türgis – ligi 200 000. Samas on dagestanlaste täpset arvu seal öelda üsna võimatu, kuna nad on sulandunud Türgi ühiskonda ja nende suhtlemiskeeleks on saanud türgi või vene keel. 250 000 dagestanlast (põhiliselt lesgid) on end sisse seadnud Aserbaidžaanis.

Olgu siinkohal heaks näiteks see, kuidas elavad, töötavad ja tunnevad end kodus Valgevenes elavad dagestanlased. 2002. aasta seisuga on Valgevenes 4870 dagestanlast, neist 2100 Valgevene Vabariigi kodanikud. Ajaloolisest kodumaast eemal olles on nad koondunud Dagestani Vabariigi esinduse ja samuti Minskis asuva kultuurikeskuse ümber. Valgevenes on nad sattunud erinevatel põhjustel – pärast kõrgkooli lõpetamist, vajaliku spetsialistina, sugulaste juurde. Omainimesteks on seal saanud sportlased ja treenerid, ettevõtjad ja ärimehed: igapäevase tööga on nad ära teeninud kohalike lugupidamise.

„Ükski prohvet pole kuulnud oma maal,“ ütleb vanasõna. Eriti tabavalt käib see dagestanlaste kohta, kes pole kodus oma teadmisi ja soove realiseerida saanud. Klannidest ja sõpruskondadest lihtsal inimesel tööotsingutel eriti just abi pole. Samas on dagestanlaste professionaalsus, südamlikkus ja rõõmsameelsus aidanud neil läbi lüüa kodust kaugemal.

Valgevenes töötab palju dagestanlasi meditsiinivallas. Meditsiinidoktor Zaliman Dundarov näiteks juhib Gomeli oblasti hepatoloogiakeskust. Oma ala hinnatud spetsialistina on ta välja töötanud uusi meetodeid maksahaiguste raviks. Väga paljud inimesed on oma elu päästmise eest tänu võlgu just temale. Minski oblastihaiglas töötab tunnustatud kirurg Anvar Mahmudov. Tema professionaalsus on kõrgelt hinnatud ning paljudel inimestel on ta aidanud taastada nende tervise.

Põllumajandusinstituudis on rohkesti spetsialiste välja kasvanud majandusdoktori, professor Magomed Mutalimovi käe alt. Valgevene Riiklikus Ülikoolis on aastaid tudengeid õpetanud filoloogiakandidaat Muminat Mutalimova.

Valgevene prestiižikust on aidanud tõsta ka sportlased. Olgu siinkohal nimetatud teeneline poksitreener Hadzimurad Abdulabekov. Tema kasvan-

dikust Magomed Aripgadžijevist on saanud olümpiahõbe, Magomed Nurutdinov on Euroopa meister, paljud tema käe all harjutanud noored on toonud Valgevenele medaleid nii Euroopa kui ka maailmameistrivõistlustelt.

Oma saavutuste poolest on tuntud ka Valgevene Vabariigi teeneline treener, NSV Liidu meistersportlane, Nõukogude Liidu ja maailmameister sambos Magomed Ramzanov. Tema õpilased on samuti saavutanud märkimisväärset edu, teiste seas ka dagestanlane Magomed Abdulganilov (2007. aasta maailmameister, 2008. maailmameistrivõistluste hõbe).

Dagestani sportlastest on Valgevenele edu toonud Baibulat Mussajev, Murad Gaidarov, Magomed Aripgadžijev, Magomed Nurutdinov, Rizvan Gadžijev, Magomed Abdulganilov (Euroopa ja maailmameister sambo-maadluses), Ruslan Šeihov, Alim Selimov, Mirza Abdulabekov. 2000. aastast alates on nad Valgevenele võitnud 28 medalit – seda nii Euroopa kui ka maailmameistrivõistlustelt ja olümpiamängudelt.

Niisiis tuleb vaid loota, et kunagi saabub seegi aeg, mil dagestanlased saavad oma unistusi realiseerida kodumaal.

Dagestanlased Eestis

Eestisse on dagestanlased saabunud põhiliselt pärast Teist maailmasõda. Põhjused selleks on olnud erinevad. Kes on tulnud ja jäänud pärast kõrgkooli lõpetamist, kes on vajaliku spetsialistina leidnud erialase töö. Tulnud on ka sugulaste juurde. Praeguse seisuga on Eestis endale kodu leidnud 1500 dagestanlast.

2004. aastal registreeriti Lesgi Kultuuriühing Eestis. Aktiivselt tegutseva ühingu esimees on Oktai Dostijev. Ühingu juures töötab pühapäevakool Nargilei Dostijeva juhtimisel, tuntud on ka tantsuansambel Lesginka, mida juhendab Ramela Ulubekova.

Lesgi Kultuuriühing Eestis elab mitmekesisest ja särtsakat elu, järjekindlalt osaletakse Rahvusvahelise Rahvuskultuuride Ühenduste Liidu Lüüra ettevõtmistes.

Veidi varem alustas tegevust Dagestani Kultuuriühing Eestis, mida juhib Mahmud-Apandi Mahmudov. Juhatuse liikmete Konstantin Tsõgankovi, Irina Stanova, pühapäevakooli Vatan juhendaja Svetlana Alhassova, perekond Junussovi, Araktšejevi, Kerimovi, Mahmudovi, Aligadžijevi, Ibragimovi, Mussajev-Kogani ja paljude teiste eestvõtmisel on ühingu kaudu Eestis esindatud laksid, dargid, kumõkid, avaarid, tabassaraanid, lesgid.

Eesti dagestanlased keskaja päevadel 2009. aastal.

2011. aastani tegutses ühingu juures Dagestani Noorte Keskus (DNK) Magomed Akhmedovi ja Elmar Kerimovi juhendamisel. Spordihuvilisi on ühendanud klubi Kaspia Kamal Alhassovi eestvedamisel, naisi koondab mittetulundusühing Idamaa naine Firuza Irina Kerimova juhendamisel.

Ühing on Tallinna eesti gümnaasiumides korraldanud dagestani kultuuripäevi, Tallinnas leidis aset festival „Valged kured”. Ruhnu saarel toimunud rahvusvähemuste kultuuri tutvustavas laagris korraldati Dagestani päev, toimunud on arvukalt kohtumisi, konverentse, Rassul Hamzatovile pühendatud kirjandusõhtuid. Abi ja tuge on osutatud Dagestanist pärit üliõpilastele.

Dagestani ja Lesgi kultuuriühingut seovad ühised ettevõtmised, aktiivselt osaletakse koos Eesti Rahvusvähemuste Pühapäevakoolide Õpetajate Ühingu (juhendajad Roman Ljagu ja Irina Kerimova) projektides. Omanäoliseks ja huvipakkuvaks kujunes etnokultuuri õhtu Keilas, rohkesti huvilisi kogunes Keila kooli moslemikultuuri päevale. Haapsalus aga korraldati lastele kultuurilaager.

Dagestani kultuuriühingu pühapäevakooli õpilased.

Siinkohal läheks pikale loetleda arvukaid osalemisi kõikvõimalike projektides ja paljudel pidustustel. Nende kõigi puhul on aga tähtsaim soov seista hea selle eest, et ka ajaloolisest kodumaast eemal elades saaksid dagestanlased hoida au sees oma esivanemate tavaid ning järgida oma ammu seadusi. Need seadused (*adatõ*) on aga lihtsad ja keerulised ühtaegu, tuletades dagestanlastele meelde olulisimat: ükskõik, kus sa ka ei elaks, tuleb au sees hoida oma suguvendi ja naabreid, lugu pidada vanematest inimestest ning pidada kalliks naist ja ema, hinnata vanainimeste tarkust, hoolitseda nõrgemate eest ning toetada lapsi.

Igal aastal täienevad siinsete dagestanlaste muuseumikogud uute eksponaatide ja rahvuskostüümidega, üha rikkamaks muutub raamatukogu. Kodumaalt tuuakse Eestisse ka rahvapille. Ikka selle nimel, et Eestiski õpitaks tundma seda karmi ja imepärast maad, teataks ja tuntaks dagestani kultuuri, kuulataks sealseid laule, tantsitaks vana head lesgingkat ja õpitaks valmistama ülimaltsvaid ja põnevaid dagestani rahvusroogi. Samal ajal püütakse muidugi osa saada ka kõigest oma uues kodus toimuvast. Niisiis lastaksegi oma inimesteks saanud eestlaste ja dagestanlaste vahel ikka ja jälle ringi käima iidsetest aegadest pärinev sarv, mis on ammu tavade kohaselt täidetud parimate soovidega: „Olgu meie pered suured, lapsed õnnelikud, naised hellad, mehed targad, vanainimesed rahulolevad, leib aga maitsev ja pehme.”

Kasutatud kirjandus

- Агларов, М. А. Из верований народов Западного Дагестана (Божество Цюб) // Проблемы мифологии и верований народов Дагестана. Махачкала, 1988.
- Агларов, М. А. Сельская община в нагорном Дагестане в XVII–начале XIX в. Москва, 1988.
- Алексеев, М. Е. Аварский язык // Языки мира. Кавказские языки. Москва, 1999.
- Алексеев, М. Е. Нахско-Дагестанские языки // Языки мира. Кавказские языки. Москва, 1999.
- Атаев, Д., Марковин, В. Петрографика горной Аварии // УЗ ИИЯЛ Сер. Ист. Махачала, 1964.
- «Ахульго», общественно-политический и культурно-исторический журнал. № 11, 2010.
- Булатов, А. О. Пережитки домонотеистических верований народов Дагестана в XIX–нач. XX в. Махачкала, 1990.
- Булатов, А. О. Формы шаманско-магической практики у народов Дагестана в конце XIX– начале XX вв. Москва, 2004.
- Булатова, А. Г. Традиционные праздники и обряды народов горного Дагестана. Ленинград, 1988.
- Булатова, А. Г., Булатов, А. О. Некоторые религиозные верования и мифологические представления дагестанцев, связанные с календарем // Проблемы мифологии и верований народов Дагестана. Махачкала, 1988.
- Габаев, А. Х., Мамедов, Н. В., Хатранова, Т. А. Кухня народов Кавказа. Москва, 2002.
- Гаджихмедов, Н. Э. Личные имена кумыков: традиции имянаречения, происхождение, семантика и грамматика. Махачкала, 2008.
- Гаджиев, Г. А. Верования и обряды: доисламский период. Махачкала, 1993.
- Гаджиева, С. Ш., Аджиев, А. М. Кумыки (краткое историко-этнографическое описание). Махачкала, 1999.
- Гаджиева, С. Ш. Одежда народов Дагестана (XIX–нач. XX в.). Москва, 1981.
- Голубева, Л. Г. Литературы народов Северного Кавказа и Дагестана (XIX–XX вв.) // История всемирной литературы: в 8 томах / АН СССР, Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. Москва, 1983–1994.
- Давудов, О. М. Некоторые культовые места горного Дагестана // Горы и равнины Северо-восточного Кавказа в древности и в средние века. Махачкала, 1991.
- Дебиров, П. М. История дагестанского орнамента. Москва, 2001.
- Котович, В. М. Некоторые данные о связях населения Дагестана и Передней Азии в древности // Средняя Азия, Кавказ и зарубежный Восток в древности. Москва, 1983.
- Крупнов, Е. И. Древняя история Северного Кавказа. Москва, 1960.
- Культурный портрет. Деятели культуры и искусства Дагестана XIX–XX вв. в изобразительном искусстве и литературе. Альбом, Махачкала, 2008.
- Маммаев, М. М. Декоративно-прикладное искусство Дагестана: истоки и становление. Махачкала, 1989.

- Марковин, В. И. Дорогами и тропами Дагестана. Москва, 1974.
- Мирзоев, Ш. А. Культура и традиции народов Дагестана. Учебник для 4 класса дагестанской общеобразовательной школы. Махачкала, 2005.
- Мовчан, Г. Я. Старый аварский дом. Москва, 2001.
- Мунчаев, Р. М. Древнейшая культура Северо-восточного Кавказа. Москва, 1961.
На изломе эпох, каталог выставки в Музее истории города Махачкалы / кратер проекта, составитель Дадаева, З. Г. Махачкала, 2011.
- «Научная Жизнь», газета Дагестанского научного центра РАН, № 4, 2010.
- Новое дагестанское искусствознание, сборник статей. Махачкала, 2005.
- Потто, В. А. Кавказская война, в 5 томах. Т. 1: От древнейших времен до Ермолова. Москва, 2007.
- Страбон, «География», кн. XI. 4.6.
- Тахнаева, П. И. Христианская культура средневековой Аварии (VII–XVI вв.) в контексте реконструкции политической истории. Махачкала, 2004.
- Традиционный фольклор народов Дагестана / Под. ред. Гамзатова, Г. Г., Далгат, У. Б. Москва, 1991.
- Физическая география Дагестана: учебное пособие / Акаев, Б. А., Атаев, З. В., Гаджиев, Б. С. и др., Москва, 1996.
- Умаханова, А. М. Элементы архаичной пластики в хореографии народов Дагестана // Проблемы мифологии и верований народов Дагестана. Махачкала, 1988.
- Халидова, М. Р. Мифологический и исторический эпос народов Дагестана. Махачкала, 1992.
- Халидова, М. Р. Образ покровителя охоты, зверей в преданиях и легендах народов Дагестана // Дагестанская народная проза. Махачкала, 1982.
- Художники Дагестана, Библиографический иллюстрированный справочник-энциклопедия / автор-составитель Дагирова, Д. А. Махачкала, 2007.
- Художники Дагестана. Декоративно-прикладное искусство XVIII–XX в., Библиографический иллюстрированный справочник-энциклопедия / автор-составитель Дагирова, Д. А. Махачкала, 2009.
- Чурсин, Г. Ф. Амулеты и талисманы кавказских народов. Махачкала, 1929.
- Шихсаидов, А. Р. Ислам в Дагестане // Центральная Азия и Кавказ, №4. Москва, 1999.
- Якубов, М. А. Атлас музыкальных инструментов Народов Дагестана. Махачкала, 2003.

